

№11 (185), 2023
(Қараша-Наурыз)

МЕКТЕПТЕГІ ПСИХОЛОГИЯ ПСИХОЛОГИЯ В ШКОЛЕ

Журнал 2006 жылдың қаңтар-ақпан айынан бастап
қазақ және орыс тілдерінде шыға бастады.

Журнал издается с января-февраля 2006 года на казахском и русском языках
2011 жылдан бастап ай сайын шығады – С 2011 года выходит ежемесячно

(Республикалық ғылыми-теориялық және қолданбалы журнал – Республиканский научно-теоретический и прикладной журнал)

МАЗМҰНЫ - СОДЕРЖАНИЕ

Ә. КӨКЕБАЕВА

Жастарды толеранттылыққа тәрбиелеудегі білімнің
рөлі.....3

И. КИМ

Формирование и развитие ценностных ориентации
студентов5

С. АЛЕКСЕНКО

Теория поэтапного формирования умственных действий
П.Я. Гальперина в практике школьного обучения.....8

А. МАХАНОВА

Жасөспірімдердің интернет-тәуелділігі – ХХІ ғасырдағы
қоғам дерті12

А. АКИМЖАНОВА

Жас мамандардың жұмыс орнына бейімделу
мәселелері.....16

А. БИКИНЕЕВА

Подростковый возраст. Психологические особенности.....20

Г. МУРАЛИНОВА

Особенности математических представлений детей
с проблемами в интеллектуальном развитии24

Г. ЕЛТАЕВА

Гипербелсенділік пен зейін жетіспеушілігінің белгісі
(ГЗЖБ)28

А. АБСАТОВА

Мінезі тұйық оқушылармен жүргізілетін жұмыс түрлері32

Ж. ЕШНИЯЗОВА

Психологиялық тренинг-танымдық белсенділікті дамытудың
негізгі құралы.....35

Г. ЖАНАБЕРГЕНОВА

Отбасындағы келіспеушіліктердің бала психологиясына
әсері37

С. ДҮЙСЕН

Инклюзивті білім беру қажеттілігінің психологиялық
мәселелері.....40

Г. ЖАПАРОВА

Педагогтың эмоционалды тұрақтылығы42

А. МУКАНОВА

Буллинг деген не және онымен қалай күресу керек?45

ҚҰРЫЛТАЙШЫ:

«Педагог LTD» ЖШС

Бас редактор –

Ақнұр ОЛЖАЕВА

Ғылыми редактор –

М. АХМЕТОВА

20. 05. 2010 ж.
ҚР Байланыс
және ақпарат
министрлігінде
қайта тіркеліп, №10964-Ж
күелігі берілді.

Басылым индексі: 75487

Басуға қол қойылды

05. 12. 2023 ж.

Офсеттік басылым.

Тапсырысы: 320.

Редакцияның

мекен-жайы:

050036, Алматы қаласы,

Мамыр-2 ы/а, 13-7.

Тел/факс:

8 (727) 255-72-94.

Ұялы тел: 8 777 194 94 58,

8 777 303 37 67.

Эл. пошта:

pedagog-ltd@mail. ru

Журнал <<Print
House GERONA>>

типографиясында
басылды.

Алматы қаласы, Сәтбаев
көшесі 30А/3, 124.

Көркемдеуші және
беттеуші:

Нұрзат Раймқұлова

Редакциялық алқа: Редакционная коллегия:

М. Ахметова – редакция алқасының төрағасы, психол. ғ. д., проф.
(Алматы, «Қайнар» Академиясы)

О. Саңғылбаев – психол. ғ. д., проф.
(Алматы, ҚазҰПУ)

М. Перленбетов – психол. ғ. д., проф.
(Алматы, «Қайнар» Академиясы)

Б.Р. Кадыров - д.пс.н., профессор
(Узбекистан, Ташкентский филиал МГУ им. М.В. Ломоносова)

М. П. Кабакова – канд. психол. н., доцент (Алматы, КазНУ)

Ш. Сатиева – психол. ғ. к., проф.
(Семей, «Семей ун-т»)

Ә. Көкебаева – психол. ғ. д., проф.
(Көкшетау, «Көкшетау ун-т»)

Ұ. Төлешова – п.ғ.к.
(Алматы, ҚазҰПУ)

Б. Бейсекеева – педагог-психолог
(Павлодар обл.)

Жарияланған материалдар редакцияның пікірін білдірмейді. Фактілермен мәліметтердің дұрыстығына авторлар жауапты. Журналға шыққан материалдардың стильдік қателіктеріне редакция жауап бермейді. Қолжазбалар мен фотосуреттер рецензияланбайды және қайтарылмайды.

Опубликованные материалы не отражают точку зрения редакции. Ответственность за достоверность фактов и сведений в публикациях несут авторы. Рукописи и фотографии не рецензируются и не возвращаются.

Главный редактор –
Акнур ОЛЖАЕВА
Научный редактор –
М. АХМЕТОВА

Журнал перерегистрирован в Министерстве связи и информаций РК.
Свидетельство №10964-Ж от 20. 05. 2010 г. Астана.
Подписной индекс: 75487

Подписано в печать 05. 12. 2023 г.
Печать офсетная.
Заказ 320.

Учредитель:

ООО «Педагог LTD»

Адрес: 050036, г. Алматы,
Мкр. Мамыр-2, 13-7.

Тел. /факс: 8 (727) 255-72-94;
сот. т.: 8 777 1949458, 8 777 3033767

Эл. почта: pedagog-ltd@mail.ru

Дизайнер-верстальщик
Нурзат Раймкулова

Журнал напечатан в типографии
<<Print House GERONA>>
г. Алматы, ул. Сатпаева, 30А/3,
124-офис.

НАЗАР АУДАРЫҢЫЗ!

Материалдарды компьютерде Times New Roman қарпімен теріп, көлемі 2 беттен аспайтын Microsoft Word бағдарламасында сақтап жіберіңіз. Мақала соңында автор туралы толық әрі нақты мәлімет болуы керек. Аты-жөніңізді толық жазыңыз. Мақаланызға қосымша журналға жазылғандығыңыз жөніндегі **түбіртек көшірмесін** салғаныңыз жөн. Түбіртектің түпнұсқасы өзіңізде қалсын. Ол журналды уақытысында алмаған жағдайда байланыс бөлімшесіне барып, талап етулеріңізге керек болады. Мақаланы мүмкіндігінше Интернет арқылы электронды поштаға (pedagog-ltd@mail.ru, aknur@mail.ru) жіберіңіз. Факс арқылы, бағалы хат арқылы да редакция мекен-жайына жіберулеріңізге болады.

ОБРАТИТЕ ВНИМАНИЕ!

Представляемые материалы должны быть напечатаны на компьютере и сохранены в формате программы Microsoft Word. Объем не более 2-х страниц. Сведения об авторе должны быть точными и полными. К высылаемому материалу приложить копию квитанции о подписке на журнал. Материалы отправляйте электронной почтой (pedagog-ltd@mail.ru, aknur@mail.ru), факсом или заказным письмом.

Жастарды толеранттылыққа тәрбиелеудегі білімнің рөлі

Ә. КӨКЕБАЕВА

Толеранттық ұғымы мәдени, ұлттық, діни және әлеуметтік ортада адамдар арасындағы шыдамдылықтың белсенді қатынас ретінде қалыптастыру кезінде қолданылады.

Бұл қасиет – біздің қоғамымыздың сапасының кепілі. Б.С. Гершунскийдің пікірінше, толеранттық барлық құндылықтарға ортақ қазына. Мұндай пікірмен келіспеу мүмкін емес.

Біздің тақырыбымыз білім саласындағы толеранттық мәселесі болғандықтан сөзді осы мәселе төңірегінде өрбітейік. Оқушыларды кәсіби дайындау барысында толеранттық тәрбиелеудің маңызы зор.

Психолог Асмолов А.Г. ұстамдылықтың үш аспектісін атап өтеді. Оның пікірінше, толеранттық тұрақтылық, төзімділік, рұқсат сияқты түсініктермен тығыз байланысты және олар тұлғаның өзгеріп тұрған өмір жағдайларына үйлесе білушілік деп түсінеді. Зерттеуші Мирманова М.С. толеранттықтың төртінші қыры барына назар аударады. Оның ойынша, бұл феномен тәрбиемен тығыз байланысты. Алдыңғы үш аспектілерден маңыздылығы жөнінен кем түспейді.

Толеранттық проблемасының қазіргі кезде кесе-көлденең тұруының басты себебі – халықаралық терроризмнің бас көтеруі болып отыр. Бұл бағытта тек «қара күшті» пайдалану – әр уақытта проблемаларды толық шешуге мүмкіндік бермейді. Керісінше, дау-жанжалдың туындау жолдарын зерттеп, болдырмауға ұмтылу бүгінгі күннің талабынан туындайды.

Айтылған пікірлерге қоса, мынадай тұжырым жасауда артық болмайды. Әр халықтың өзіндік менталитеті бар. Бұл даусыз. Сондықтан ұстамдылықты тәрбиелеу мәселесінде халықтың этникалық табиғатын ескерген жөн.

Айталық, кей ұлттың мінез-құлқында қаттылық байқалса, басқалардың бойынан биязылық, жұмсақтықты байқауға болады. Ал осы халықтың бойындағы табиғи менталитеті қандай жолмен ұстамдылыққа бұру керек деген заңды сұрақ туындайды. Бұл сұрақтың жауабын Б. Гершунскийдің жұмысынан табуға болады. Оның пікіріне сүйінсек, менталитетке білімнің тікелей қатысы бар. «Адамдар арасындағы қарым-қатынаста ұстамдылықты (толеранттылықты) тәрбиелеу, ұстамдылық менталитетін қалыптастыруда – білім стратегиясы ХХІ ғасырдағы бас-

ты мақсат болу керек» деген қорытынды жасайды зерттеуші. Дей тұрсақ та, аталмыш бағытта білім мәдениетпен, саясатпен тығыз байланысты екенін естен шығармауымыз қажет-ақ. Мұның дәлелі ретінде елдегі этномәдениеттердің сан алуандылығы мен үндестігі барлық қазақстандықтардың тұрақты кемелденуі мен дамуының қайнар көзі екеніне нақты дәлелдер бар. Этносаралық саладағы шаралар, базалық нұсқаулар, бағдарламалар сындарлы саясаттың негізінде іске асатынын білеміз.

Делосынақты істер атқару үстінде Қазақстандық қоғамда төзімділікпен мәдени сан алуандылық негізінде ымырасыздық пен зорлық жасамау мәдениетін қалыптастыруға мемлекеттік құрылымдар мен үкіметтік емес ұйымдарды бірдей жұмылдыру өз нәтижесін береді. Жастарды ұстамдылыққа тәрбиелеудің негізі – оқу орындарында қаланатынын ескерсек, бұл жүкті педагогикалық оқу орындары көтеретінін айтсақ керек. Ал осы жасөспірімдерді дайындайтын ұстаздардың өзі заман талабына сай болуы қажет. Этносаралық қарым-қатынас саласында жастардың бойында төмендегідей қасиеттер қалыптасса құба-құп. Олардың кейбіреуін атап өтейік:

- Әр түрлі этнотоптағы балалармен қарым-қатынас жасай білу.
- Бұрын басқа этнос ортада болғандармен тіл табысу.

Жасөспірімдер арасындағы дау-дамай, мазақтау, кемсіту сияқты келеңсіздіктерге қарсы тұрып және мұндай әрекеттердің ұлттық араздықтың негізінде туындамауын басты назарда ұстау және бұл әрекеттердің үлкендер тарапынан байқалғанда, осы келеңсіздікті жою үшін жасөспірімдерге көмектесу. Әрине мұндай шаралардың ауқымы кең әрі кешенді түрде жүргізілуі қажет. Халықтық мемлекеттік мейрамдарды бұл істе ұтымды пайдалану оң нәтиже беріп келеді. Осы орайда, мемлекетте қанша ұлт-ұлыс тұрмасын, олар бір елдің азаматтары екенін еске салу да өте тиімді әдіс.

Бұл – патриоттық тәрбие негізінде жүзеге асады. Біздің пайымдауымызша, ұстамдылық (толеранттық) мәселесінде діндарлардың пікірімен санасу – осы салада қордаланған көп мәселелерді тиімді шешуге мүмкіндік береді. Бар нәрсеге көзді жұмып қарау – үлкен қиындықтарға әкеліп соғуы мүмкін. Діни экстремизмнің қауіптілігі де осында, өскелең ұрпақтың дін мәселелеріндегі мағлұматы мен білім деңгейін көтеру мақсатында мектептерде «Дінтану негіздері» оқу курсын енгізу де осы бағыттағы істелген оң шаралардың бірі деп бағалауымыз қажет. Педагогтардың біліктілігін арттыру және оларды рухани келісім, төзімділік және этносаралық қарым-қатынас мәдениетін тәрбиелеу мәселелері күн тәртібінен түспеуі керек.

Этномәдени және білім саласындағы дамуды жаңа белестерге көтеру үшін ұлттық зиялы қауымының белсенділігін арттыра отырып, олардың білімін, тәжірибесін кеңінен қолдану үлкен нәтиже берер еді.

Кемеліне келген, әрі тәжірибесі мол шетел ғылымын ой елегінен өткізіп, ортақ қазына ретінде пайдалансақ, артық болмайды. Республикада ұлт мәселелері жөнінде бағдарламалар қабылдап, тиянақты зерттеулер жүргізу – жоғарыда көрсетілген шаралар санатында. Жастар санасында толеранттылықты қалыптастыру, ұлттық педагогика мен ұлттық психология пәндерін сапалы оқыту қажет. Жастарды тәрбиелеу – қиын да көп қырлы үрдіс. Қорыта айтқанда, бұл бағыттағы нақты шаралар ел бірлігін қамтамасыз етіп, қоғамда адам тіршілік құндылықтарының нақты жүйесін, төзімділік, бірлік және келісім идеяларын нығайта отырып, мықты заманауи мемлекет орнатуға жәрдемдесуге тиіс.

Формирование и развитие ценностных ориентации студентов

И.Н. КИМ

Одним из важных показателей деятельности образовательного учреждения является результативность воспитательного процесса, а именно воспитанность субъекта образования.

Поскольку основой воспитанности являются ценностные отношения, представляется целесообразным рассматривать именно ценностные ориентации личности показателем результативности образовательного процесса.

Ценностные ориентации – сложный социально-психологический феномен, определяющий общий подход человека к миру, к себе, придающий смысл и направление личностным позициям, поведению, поступкам.

Проблемой формирования ценностных ориентаций, определением и уточнением понятий «ценность», «ценностные ориентации» занимались такие ученые как Г.А. Аргунова, С.Г. Гладнева, В. Зауторова, С.А. Куликова, Б.Т. Лихачев, Н.Д. Никандров, З.И. Равкин, И.И. Шатилова и другие.

Выработка ценностей происходит довольно сложным путем. Некоторые ценности формировались исторически, и постоянно подкреплялись жизнью людей.

Ценности индивида в основном формируются в раннем детстве. Их источник – это, прежде всего, те люди, которые окружают ребенка. Первые представления о том, что правильно, а что ложно чаще всего формируется под влиянием родителей, и основа ценностных ориентации, как правило, закладывается внутри семьи.

По мере развития на детей влияют друзья, соседи, учителя, родственники, среда и многие другие общественные силы.

Выводы, основанные на огромном числе наблюдений, сводятся человеком в единую философию жизни, в которой он может впоследствии никогда и не усомниться.

Одну из первых классификаций предложил Г. Олпорт и его сотрудники. Они выделили шесть типов ценностей:

1. Теоретические ценности, которые придают наибольшую важность и значение рациональному мышлению и поиску истины;

2. Экономические ценности, утверждающие приоритет практической пользы и выгоды;

3. Эстетические ценности, выше всего ставящие красоту, гармонию и искусство;

4. Социальные ценности, придающие наибольшее значение человеческим взаимоотношениям - любви, дружбе, преданности и т. д.;

5. Политические ценности, отдающие исключительное предпочтение обретению власти и влияния;

6. Религиозные ценности, которые первостепенную важность придают следованию определенной системе представлений (вере).

Нами были изучены базовые ценности учащихся 2-3 курсов Гуманитарного колледжа г. Астаны. Всего было обследовано 67 учащихся следующих специальностей: преподавание физической культуры, преподавание ИЗО, преподавание в начальных классах.

На каждую группу была составлена таблица.

Для проведения диагностики были выбраны следующие ценностные ориентации:

- Познание;
- Я – ценность;
- Другой – ценность;
- Общественно-полезная деятельность;
- Ответственность.

Для каждого студента был выявлен уровень развития каждой ценности.

Проанализировав результаты исследований, нами были сделаны следующие выводы.

Познание как ценность.

Ценность знания формируется в условиях познавательной деятельности. Испытуемых имеющих высокий уровень 17% у них велика по-

требность в получении знаний, этот процесс вызывает у них положительные эмоции.

Низкий уровень говорит о незначительной ценности познания, потребность в познании минимальная.

«Я – ценность»

Высокий уровень говорит – об объективной самооценке, положительной «я – концепции», восприятии себя как индивидуальность. Высокий уровень данной ценности имеют 9% испытуемых. Низкий уровень означает отсутствие внимания испытуемых к самовоспитанию, собственной индивидуальности, негативное отношение к себе. Низкий уровень набрали 21% испытуемых.

«Другой – ценность».

Высокий уровень набранный по этой шкале говорит о хорошем уровне социализации, успехе адаптации в социуме, так как готовность к сотрудничеству позволяет взаимодействовать с людьми. Высокий уровень показали 6% испытуемых. Чем ниже эти показатели, тем менее развита способность адаптация в обществе. Низкий уровень данной ценности выявлен у 18%.

Общественно-полезная деятельность.

Высокий балл наличествует у 7% испытуемых, это говорит о сформированности в их сознании, ценности общественно-полезной деятельности как доступной и социально значимой.

Низкий уровень был выявлен у 20%, у этих студентов нет осознания, значимости участия в общественно-полезной деятельности.

Ответственность.

Высокий балл свидетельствует о наличии чувства ответственности, о признании ответственности в качестве базовой характеристики личности.

Низкий уровень говорит об отсутствии осознания необходимости ответственности человека за его поступки в жизни.

Высокий бал показали 15% испытуемых, а низкий уровень 7%.

Средние баллы говорят о присутствии в жизни испытуемых данных ценностей, но они не являются для них главными.

Таким образом, можно сделать вывод, что в своем большинстве, от 78% до 55%, испытуемые имеют достаточный уровень развития всех базовых ценностей, от 7% до 17% имеют высокий уровень и от 7% до 28% низкий уровень.

Для формирования ценностных ориентаций студентов были разработаны следующие рекомендации:

Для формирования ценности познания:

1. Развивать учебно-познавательную мотивацию;
2. Проводить учебные занятия с использованием новых технологий;

3. Предлагать индивидуальные задания, требующие творческого, исследовательского подхода;

4. Привлекать к участию в НИРСах.

Для формирования ценности «Я – ценность» и «Другой – ценность»:

1. Повышать самооценку, развивать навыки социальной адаптации, навыки общения и межличностного взаимодействия в процессе социально психологического тренинга;

2. Проводить коррекционную работу под руководством психолога.

Для формирования ценности «Общественно полезная деятельность» и «Ответственность»:

1. Привлекать учащихся в актив группы, к выполнению общественно – полезных поручений;

2. Привлекать к участию в общественно полезных делах, групповых и общеколледжных мероприятиях.

Теория поэтапного формирования умственных действий П.Я. Гальперина в практике школьного обучения

С.В. АЛЕКСЕНКО

Целью этой статьи является освещение содержания и преимуществ теории обучения посредством поэтапного формирования умственных действий.

Практическое значение применения Теории поэтапного формирования умственных действий П.Я. Гальперина заключается в том, что в процессе обучения формирование новых действий, представлений и понятий происходит без предварительного заучивания нового материала (он усваивается путем непроизвольного запоминания в действии), без использования т.н. приема проб и ошибок, при обеспечении заданных показателей; усвоение новых знаний и умений происходит гораздо легче, скорее и становится доступным в более раннем возрасте, чем при использовании других форм обучения.

Созданная П.Я. Гальпериным общепсихологическая концепция планомерного поэтапного формирования умственных действий и понятий получила подтверждение и нашла эффективное применение в практике школьного обучения, а также других форм образования.

П.Я. Гальпериным и его сотрудниками было установлено, что переход внешнего, практического действия во внутреннее, умственное – сложный, многоэтапный процесс.

Он поставил перед обучением принципиально новые задачи: описать любое формируемое действие совокупностью его свойств, подлежащих формированию; создать условия для формирования этих свойств; разработать систему ориентиров, необходимых и достаточных для управления правильностью формирования действия и избегания ошибок.

П.Я. Гальперин разграничил две части осваиваемого предметного действия: его понимания и умения выполнить. Первая часть играет роль ориентировки и названа ориентировочной, вторая – исполнительской.

П.Я. Гальперин придавал особое значение ориентировочной части, считая ее «управляющей инстанцией», позднее он назовет ее «штурманской картой».

Другими словами, ребенок приобретает в процессе своего развития общественно-исторический опыт человечества, т.е. те средства и способы, с помощью которых люди выполняют различные виды деятельности.

Эти приобретения ребенка происходят в сотрудничестве его со взрослыми, вообще с другими людьми. Но «передать средство, способ выполнения того или иного процесса невозможно иначе, как во внешней форме – форме действия или в форме внешней речи» (А.Н. Леонтьев).

Т.е. всякий способ деятельности или функция сначала появляется у ребенка в социальном плане (сотрудничество со взрослыми), а потом в психологическом, внутреннем, умственном плане. Этот процесс называется интериоризацией.

Опираясь на эти психологические законы и результаты исследований, были определены следующие этапы, через которые нужно пройти ребенку, чтобы у него было сформировано полноценное действие.

Первый этап – этап предварительного ознакомления с целью действия и создание необходимой мотивации (этот этап «добавлен» учениками П.Я. Гальперина, в частности В Шабельниковым). Для создания адекватной мотивации нужно учитывать два момента: Во-первых, создание проблемы, конфликта, когда ребенок не может справиться с поставленной задачей теми средствами и знаниями, которые у него есть на данный момент (отсюда интерес и желание решить ее); во-вторых, выход на практическую деятельность, на применение этого способа действия в жизни.

Второй этап – этап составления схемы ориентировочной основы действия. На этом этапе учащиеся получают необходимые разъясне-

ния о системе ориентиров и указаний, пользуясь которой человек выполняет данное действие. Самого действия еще нет. Система указаний и ориентиров составляется с опорой на положение о том, что у любого действия, понятия, явления можно выделить 1) функциональные признаки, 2) структурные признаки, 3) генетические признаки.

Третий этап – этап выполнения действия в материальном (или материализованном) виде. Учащиеся выполняют действие во внешней материальной (или материализованной) форме с разворачиванием всех входящих в него операций. Материальная форма – это практическое действие с реальными предметами. Материализованное действие – действие с помощью каких-то моделей: схем, чертежей и т.д.

Четвертый этап – формирование действия как внешнеречевого без опоры на материальные или материализованные средства. Действие проходит дальнейшее обобщение, но остается еще не автоматизированным и несокращенным.

Пятый этап – этап формирования действия во внешней речи (про себя). Этот этап отличается от предыдущих тем, что действие не сопровождается громкой речью, а проговаривается про себя, происходит сокращение речевых комментариев, так как то, что стало ребенку хорошо известно, не проговаривается, т.е. действие автоматизируется, начинает приобретать умственную форму.

Шестой этап – этап выполнения действия в умственном плане.

Важно, что при поэтапном формировании умственных действий не возникает проблемы разрыва знаний от умений и навыков, так как знания формируются без предварительного заучивания в процессе практических и умственных действий.

Нужно подчеркнуть, что основным условием успешного формирования действия является ориентировочная основа действия – ООД – система ориентиров и указаний, пользуясь которой ученики выполняют действие.

ООД может содержать ориентиры в конкретном или обобщенном виде, в полном или неполном составе, она может быть получена в готовом виде от преподавателя или самостоятельно найдена учеником. Самостоятельность также может быть разной: учащиеся могут открывать для себя ориентиры в ходе слепых проб и ошибок или на основе определенного метода. Последний также или самостоятельно открывается учеником, или ученик его получает в готовом виде. Варьирование ООД по этим признакам определяет разные ее типы.

Первый тип характеризуется неполным составом ориентиров в ООД.

Они носят конкретный характер, т.е. пригодны лишь для анализа ситуаций какого-то одного вида и самостоятельно открывается на основе проб и ошибок.

Второй тип содержит всю совокупность ориентиров, необходимых

для правильного и разумного выполнения действий. При этом ученик получает ООД в готовом виде. Результатом будет более быстрое освоение и формирование понятий.

Третий тип - состав ориентиров полный, ориентиры не частные, а общие, пригодные для анализа некоторого класса явлений. Особенностью является то, что обобщенную систему ориентировки ученик получает в готовом виде, но для анализа конкретного явления данного класса он самостоятельно составляет частную ООД.

Эти типы (существует еще пять) составлены на основе экспериментальной работы, и в настоящее время проблема ООД не является вполне решенной.

На основе ООД П.Я. Гальперин выделил три типа учения.

Первый тип учения - он получил название «путем проб и ошибок» - характеризуется неполной ориентировочной основой действия; усвоение знаний и умений идет медленно, с большим количеством ошибок. Действие, которое выполняется на основе умения, сформированного таким путем, оказывается очень чувствительным к самым незначительным изменениям условий его выполнения, перенос на новые задания незначителен.

Второй тип отличается построением действий на полной ориентировочной основе, предлагаемой в готовом виде и для отдельных объектов. Обучение идет без проб и ошибок, быстро, точно, при наличии незначительного числа случайных ошибок; время, затраченное на усвоение, невелико; возможен перенос на новые задания по принципу тождественности элементов. Учение с использованием ООД второго типа является типичным случаем усвоения социального опыта.

Принципиально новые возможности открывает третий тип учения.

При третьем типе ООД усвоение тоже происходит без существенных ошибок. Ученик не только учитывает условия, необходимые для достижения желаемого результата, но и хорошо понимает их содержание. Действие формируется устойчивым, перенос на новые задания полным. Процесс усвоения идет быстро, хотя на первых порах ученику понадобится определенное время на овладение новым методом работы.

При этом типе ООД строятся учащимися самостоятельно для целой системы понятий, хотя и направляется учителем. учебная задача превращается в теоретический исследовательский процесс, в ходе которого возникает познавательный интерес. Третий тип учения отличается от предыдущих тем, что появляется мотивация, адекватная учебной деятельности. Другие типы мотивов исключаются. Именно третий тип позволяет реализовать развивающий эффект обучения.

Труды П.Я. Гальперина и его сотрудников позволили сделать важный шаг в развитии деятельностного подхода к обучению, разрабо-

танного впоследствии А.Н. Леонтьевым. Был найден реальный путь к управлению процессом усвоения знаний на психологической основе.

Экспериментальные исследования показывают, что учитель, использующий Теорию поэтапного формирования умственных действий не только формирует знания, умения и навыки, но и развивает способности ребенка изменять окружающий мир и самого себя. Знания приобретают практическую направленность.

Обучение по теории П.Я. Гальперина является здоровьесберегающим, так как исключает перегрузки, стрессы, создает стойкий познавательный мотив, положительный эмоциональный фон деятельности учащихся на уроке.

Такой метод обучения позволяет перейти от контроля за деятельностью и результатами этой деятельности к самоконтролю, потому что дети сами могут увидеть и при необходимости исправить свои ошибки.

Обучение с использованием ООД развивает рефлекссию, так как ребенок самостоятельно отслеживает пооперационно весь состав действия и дает оценку уровня его понимания и качества выполнения.

Все это в совокупности является по сути формированием и развитием креативных способностей учащихся.

Все названные преимущества процесса обучения, организованного с использованием Теории поэтапного формирования умственных действий П.Я. Гальперина и его учеников, соответствуют новой компетентностной модели образования, разработанной в рамках государственной политики в области образования.

Жасөспірімдердің интернет-тәуелділігі – ХХІ ғасырдағы қоғам дерті

А. МАХАНОВА

Аңдатпа

Мақалада жасөспірім шақтағы интернет-тәуелділіктің пайда болу себептері мен оның зерттелу тарихы қарастырылады. Қазіргі кездегі жасөспірімдердің интернет-тәуелділігінің себептері анықталып, оны шешу жолдары қарастырылды. Шет елдік әдебиеттерге шолу жасалу арқылы интернет-тәуелділіктің сипаттамалары анықталды.

Түйін сөздер: жасөспірім, интернет-аддикция, іс-әрекет, факторлар.

Адамның кез келген дерлік хоббиі (ойындар, жұмыс, көркем ғылыми немесе техникалық шығармашылық, саяхат, қарама-қарсы жыныстың спортымен айналысу, тамақ немесе сусындардан дәм тату, бағдарламалау, жинау, өз денсаулығына қамқорлық жасау және т.б. және т.с.с. құмарлықтың қарқындылығы, аутодеструктивті мінез-құлыққа әкелуі және денсаулыққа қауіп төндіруі мүмкін.

Алайда, бұл тәуелділіктер жеке тұлғаның дербестігін және оның психикалық денсаулығының өзін-өзі қамтамасыз етуді сақтау тұрғысынан бірдей қауіпті емес.

Тәуелділіктің мінез-құлық түрлерінің тізімінде Интернетке тәуелділік кем дегенде емес. Адамның кез келген хоббиі оның экстремалды нысандарында психологиялық, бірақ әдетте физикалық емес тәуелділіктің дамуы туралы айтуға мүмкіндік беретіні маңызды.

Мәселенің терминологиясы әлі толық анықталған жоқ. «Интернет тәуелділігі» немесе «Интернет тәуелділігі» деген атаулар қолданылады.

Мамандар осы құбылысқа немесе синдромға жатқызылуы мүмкін мінез-құлық сипаттамаларын анықтауда бірауыздан жасөспірімдердің интернетте жұмыс істеуден аз уақыт болса да үзіліс жасауға қабілетсіздігі мен белсенді құлықсыздығын білдіреді.

Мұндай кезеңдерде мәжбүрлі алаңдаушылық пен интернет туралы обсессивті ойлардан туындайтын ашуланшақтық және тітіркену, интернетте жұмыс істеуге көбірек уақыт бөлуге ұмтылу және белгілі бір жұмыс сессиясының аяқталу уақытын жоспарлай алмау, достарыңыз бен отбасыңызға өтірік айту, үй шаруасын ұмыту, оқу немесе жұмыс кезіндегі жауапкершіліктің төмендеуі белең алады.

Екі американдық, клиникалық психолог К. Янг және психиатр И. Голдберг интернетке тәуелділік құбылыстарын психологиялық зерттеудің негізін салушылар болып саналады.

1994 жылдары Г. Янг тәуелділікті анықтау үшін сұрақтарды жобалап, арнайы веб-сайтта сауалнама орналастырды. И. Голдберг нашақорлар таңдаған критерийі бойынша диагностикалық жинақты ұсынды, құмар ойындарға патологиялық тәуелділік белгілері негізінде құрылған интернет-тәуелділікті анықтау критерийлерін жасады.

Көбінесе Интернетке тәуелділік осылай түсініледі және мыналарды қамтиды:

- компьютермен жұмыс істеуге, ойындарды бағдарламалауға немесе басқа әрекеттерге обсессивті тәуелділік;
- қашықтағы дерекқорларды іздеуге мәжбүрлі шарлау;
- Интернеттегі құмар ойындарға, онлайн аукциондарға немесе электронды саудаға патологиялық тәуелділік;
- Интернеттің әлеуметтік қосымшаларына, яғни чаттардағы, топтық ойындардағы және телеконференциялардағы қарым-қатынасқа тәуелді-

лік, бұл түпкілікті өмірдегі отбасы мен достарын виртуалды достармен алмастыруға әкелуі мүмкін.

Адамдарды өз уақытын виртуалды әлемге толығымен бағындыруға итермелейтін себептерді жақсы түсіну үшін компьютермен кәсіби түрде жұмыс істейтін 5000-нан астам жасөспірімдер қатысқан зерттеу жүргізілді. Ол сауалнамалар мен субъектілерден сұхбат алу арқылы жүзеге асырылды.

Онда стандартты психологиялық тесттер мен арнайы әзірленген сауалнамалар қолданылды. Амтхауэр интеллект тестінің құрылымы, Кеттелл тұлғалық инвентаризациясы, сауалнама

Леонгард-Шмишек кейіпкерлердің акцентуацияларының түрін анықтау үшін және т.б.

Интернет-тәуелділік жасөспірім кезеңде қарым-қатынастың аздығынан және сол кезеңдегі ұялшақтықтан туындауы мүмкін деген тұжырым жасалынды.

Аддиктология – тәуелділік туралы ғылым – ХХ ғасырдың аяғында психология, медицина және әлеуметтану сияқты ғылымның тоғысында пайда болды. Аддикцияны жасанды құралдардың (жиі химиялық) көмегімен шындықтан кететін адамның жағдайы ретінде сипаттайды.

«Аддикция» және «тәуелді мінез-құлық» ұғымдары бір-бірімен тығыз байланысты, адам эмоционалды жағдайын өзгерту арқылы шындықтан жасыруға тырысатындығымен біріктіріледі. Яғни, адамға тәуелді қылық жасау ол өзінің психологиялық жағдайын неғұрлым ыңғайлы жағдайға өзгертуге тырысады, қазіргі проблемаларды біраз уақытқа қалдырады. Ц.П. Короленко Т.А. Донских пен аддикцияның пайда болуының бес кезеңін ажыратады:

1) «Алғашқы тест» – бұл кезең затты қолданумен немесе кез келген әрекетті жүзеге асырумен байланысты жоғары эмоционалды көтерілумен сипатталады. Адам жағымды эмоцияларды бастан кешіреді, бірақ бұл кезең әлі де өзінің мінез-құлқын басқара алады.

2) Екінші кезең «аддикция ырғағы» деп аталады, сол кезде нашақорлықты қолдану ырғағы қалыптасады. Әдетте адам оған күйзеліске жүгінеді, осылайша оның эмоционалды жағдайын жақсартады.

3) Үшінші кезең қазірдің өзінде «тәуелді мінез-құлық» ретінде сипатталады, стресстің әсер ету механизмі бірдей болады, жеке адамның мотивациялық саласында тәуелді қажеттіліктер басым бола бастайды. Адам бұрыннан бар проблемаларды жоққа шығарып, тәуелділікке жүгінуді бақылауды жоғалтады. Қорғаныс тетіктері қосылады, адам сынға жауап бермейді.

4) «Аддиктивті мінез-құлықтың басым болуы» – бұл жеке тұлғаның өзіндік «Мен» жойылған кездегі соңғы кезең. Адам қоғамнан және әдеттегі өмірден алшақтайды. Басқалармен байланыс өте қиын, психикалық

бұзылуларға дейін тұлғаның өрескел өзгерістері орын алады. Ал тәуелділіктің нысаны бұдан бұрынғы ләззат әкелмейді және адам азаптан арылу үшін оған жүгінеді.

5) бесінші кезең – «апат», тек жеке адам ғана емес, сонымен бірге организм (созылмалы улану немесе күйзеліс салдарынан) барлық өмірлік ресурстар таусылады. Адам үмітсіздік, әлемнен оқшаулану және жалғыздық жағдайын бастан кешіреді.

Қазіргі кезде бесіктен белі шыққан баладан бастап, үлкен ересек адамдардың өзі смартфоннан көз ала алмай, уақыттың қалай өткенін аңғармай қалатынын байқап қана қоймай, сол әрекетке дағдыланып кеткеніміз де ақиқат. XXI ғасыр – технология ғасыры емес, адамдардың өз-өзінен сырт айналу ғасыры десе де болады. Себебі, рухани байлықты ойламай, тек материалдық жақсылықтарға қол жеткізу сияқты мақсаттар адамзаттың санасын түбегейлі өзгертіп келеді. Адам өзін тану арқылы ғана шынайы мақсаттары мен міндеттерін анықтай алады. Демек, интернет-тәуелділік адамзаттың ішкі сұрақтарына жауап беруші рөліне мықтап еніп алғандығы алаңдатарлық мәселе. Жасөспірімдер күні бойы сабақ оқып, үй жұмысын орындап, үй шаруашылығына көмектесе жүріп, көкейінде тезірек смартфонын алып, немесе планшетін қосып, түрлі виртуалды ойындарға кіріп, атыс-шабыс секілді психикаға теріс әсер ететін, цензураға толы лексиконды қолданып, өзін еркін сезініп, ойын әлеміне кіріп кетеді. Ол жағдай жасөспірім үшін, оның болашақтағы перспективалары үшін аса алаңдатушылық туғызатын мәселе.

Қазіргі таңда интернет біздің бір күніміздің кем дегенде 50%-ын алып жатыр. Бұл статистика күннен-күнге өсуде. Себебі, интернетке компаниялар мен қарапайым тұтынушылар үздіксіз қосылуда. Интернет қолданушылардың 10%-ы осы тәуелділіктің құрбандары. Мәселен, 15 жылдың ішінде осы әлеуметтік желілерді қолданушылардың саны осындай:

Facebook қолданушылары – 3 млрд. Twitter қолданушылары – 1.3 млн. Instagram қолданушылары – 1 млрд. Еліміздегі статистика бойынша 6-15 жас аралығындағы балалардың 85%-ы, 16-74 жастағы адамдардың 89%-ы интернетте отырады.

Интернет-тәуелділіктен арылудың біраз жолдары:

1. Телефоныңыздың негізгі бетінде тек қажетті бағдарламаларды ғана қалдырыңыз;

2. Күнделікті аз қолданатын, қажетсіз бағдарламаларды өшіріп отырыңыз;

3. Хаттар телефон бетіне келмейтіндей етіп қойыңыз, бұл арқылы, телефоныңызға елеңдемейтін боласыз;

4. Ұйықтар алдында қоңырауды телефонға емес, сағатқа қоюды әдетке айналдыру керек.

Тәуелділіктің тағы бір түрі – ойындар. Мүмкіндігінше ойын ойнаудан

аулақ болыңыздар, бұл сіздерді тәуелділік дертінен құтқарады.

Сондықтан интернетке тәуелді болып қалмай, өз денсаулығымызды сақтап, барынша пайдалы тұстарын ғана пайдаланайық.

Әдебиеттер:

1. Goldberg I. Internet addiction disorder // CyberPsychol. – Behavior. 1996. – P. 412;
2. Егоров А.Ю. Нехимические зависимости. – Москва: Речь, 2007. – 190 с.;
3. Янг К. С. Диагноз - Интернет-зависимость // Мир Интернет. – 2000. – С. 24-29. 4. Носов Н.А. Виртуальная психология. – Москва: Аграф–2000. – 486 с.;
5. Менделевич В.Д. Руководство по аддиктологии. – Москва: Речь, 2007. – 768 с.;
6. Orzack M.H. Computer addiction: What is it? // Psychiatric Times. – 1998. – No.15 (8). – P. 34-38.

Жас мамандардың жұмыс орнына бейімделу мәселелері

А. АКИМЖАНОВА

Аңдатпа

Мақалада жас маман ұғымы, оның жұмысқа орналасу мен жұмыс орнында бейімделу мәселелері қарастырылған. Жас маман үшін қажетті дағдылар жинағы мен психологиялық қолдау түрлері сипатталады.

Түйін сөздер: факторлар, мотивация, тұлға қажеттілігі, іс-әрекет.

Жас маман – әдетте, жоғары оқу орындарының бағдарламалары бойынша өз мамандығы негіздерін игерген, өз қабілет-қарымын одан әрі жетілдіруді қалайтын, іске жаңадан кіріскен маман. Жаңа жұмыс орны дегеніміз – жаңа орта, танымайтын адамдар тобы және бұрын істемеген жұмыс түрлері және компьютерлік бағдарламалар немесе қондырғылар.

Жас маманның жаңа жұмыс орнына бейімделуіне келесі факторлар әсер етеді: жас маманның дайындығы, құндылықтар жүйесі, топпен қатынас, жұмыс туралы ақпарат алу, танымдық іс әрекетін реттеуі, өмірлік жоспарымен қызығушылығы, мотиві, құндылық бағдарлардың басым болатын түрі, ұмтылысы, өзіндік бағалауы, мінез-құлқын

саналы басқара алуы, сонымен қоса бейімделу кезінде еңбек іс-әрекетінің негізгі ерекшеліктерімен жаңа топпен қатынас жасауын және үйреніспеген дағдыларын анықтайды.

Жас маманның жаңа жұмыс орнына бейімделуінің негізгі факторлары:

- Жоғарғы оқу орнынан алған теориялық білімінің жаңа жұмыс орнына сәйкес келуі;

- Жас маман өзінің мүмкіндіктерін тиымды жасай білуі ішкі мабильділікті шартты түрде орындай білуі теориялық білімді игеруі;

- Жас маман өзінің жинаған теориялық білімін практикалық түрде қолдана алады;

- Ұжыммен қарым-қатынас орната білу;

- Бос уақытын ұйымдастыру.

Жас маманның жұмыс әрекеті бейімделу процесіне тікелей байланысты, жас маман осы процестен тез өтсе еңбектегі белсенді өсу байқалады, біліктілігі көтеріледі және профессионалды шеберлікке дейін көтерілуге көмектеседі.

Жас маманның бейімделу процесіндегі кері әсер ететін процесс басшының жас маманға немқұрайлы қарауы, ешқандай көмек көрсетпеуі, келісушілікке келмеуінен және өзі келген ұжыммен дұрыс қатынас жасай алмауынан туындайды.

Жас маманның жаңа жұмыс орнына бейімделуіне әсер ететін факторлар:

- Уақытқа қарай кедергі келтіретін себептерді анықтау әрі жою жолдарын қарастыру, жаңа жағдайға байланысты тактиканы өзгерту;

- Жеке тұлғаның басты ұстанымы өзіндік белсенділігінде көрінетінін ескеру;

- Жеке бас дамуында тәрбие мен өзіндік тәрбие сәйкестігі: мақсат, әдістер және тәрбие түрлерін таңдаумен байқалады.

Дербестікті дамыту құлшыныс, барынша әрекетті іскер ұйымдастыра білу мен табысқа жетелеуге бағыттау [1].

Осы талаптарды кешенді қолға алу жас және дара ерекшеліктерін үстіртін емес, процесс дамуын тереңдете, себеп-салдар қатынасының заңдылығына сүйене қарастырылса ғана жүзеге асады. Жеке тұлғалық ықпал етуде факторлар әсері оны дамытуға немесе тежеуге әкеледі. Ол екі бөлімде қарастырады: кәсіби әрекет ерекшелігі және кәсіби маманның жекелік сипаты. Ол факторлар: ішкі және сыртқы немесе жекелік және ұйымдастырушылық деп бөлінеді. Кейбір зерттеулерде үшінші фактор іс-әрекетті мазмұндық тұрғыда дербес әрекет ретінде жекелік, рольдік және ұйымдастырушылық деп қарастырады.

Мамандардың жаңа жұмыс орнына бейімделуінің негізгі факторларына келетін болсақ.

Ұйымдастырушылық факторларды қарастырып өтсек, оған әлеуметтік-психологиялық әрекет жағдайы, жұмыс мазмұны, орта жағады. Жас мамандар жеке немесе топтық қарым-қатынасқа түскенде әртүрғыда өз эмоцияларын бекітіп отыру қажеттігі туындайды, назар салып мұқият тыңдау: визуалды, аудиалды және кинестетикалық ақпаратты есте сақтап артынша альтернативті шешімге тез келе білуге әкелуден тұрады. Кәсіби маман әрекетін жетілдіруде ұжымдағы психологиялық ахуал деңгейі де көп орынға қойылады. Ол екі жағдайда «басшы мен орындаушы» тігінен жүйе бойынша, ал көлденеңінен «әріптес-әріптес» деңгейінде қарастырылады. Бұл жағдай дұрыс ұйымдастырылмаған кезде, байқампаз маман ерте ме кеш пе өз жүйке жүйесін сақтау үшін ұжымдық ортадан өзін шеттетіп, жағдайын өз бетінше көтеріп отырады. А.К. Маркова пікірінше: «Жас маманның жаңа жұмыс орнына бейімделуі сипатты екі деңгейде: ақпараттық стресс, ақпараттың шектен тыс көптігінен индивид міндетті орындауда, жоғары деңгейде жылдамдықпен шешімді дұрыс жасай алмауы; эмоциональды стресс пен ашулану барысында іс-әрекетке деген мотивация өзгеріп, мінез-құлқы және сөйлеу мәнері бұзылады».

Жекелік факторды қарастыра келіп, Ю.Л. Львова кәсіби әрекетте бейімделу көрсеткіштің төмендеуін үшке бөліп қарастырады:

Біріншіден жас маманның ғылымдағы жаңа жетістіктерге талпынысы, бірақ оны жүзеге асыруда уақытты реттей алмауы, күткен нәтижесі мен нақты көрсеткіштің сәйкес келмеуінен.

Екіншіден, жұмыста қалыптасқан саналы шаблондық тәсілдерді өзгерту қажеттігінің туындауы, бірақ оны қалай өзгерту жолдарының түсініксіздігінен.

Үшіншіден жаңа жұмысқа ондағы еңбек әрекетіне енжарлық танытуы, оның себебі ізденістері мен жаңалығы қолдау таппай, ескерілмей қалуы, соның нәтижесінде индивидте қорқыныш сезімінің пайда болуы, өзіне деген сенімсіздікке әкеледі [2, 29-6.].

Қазіргі таңда осы кемшіліктерді жоюға түрлі жолдар мен ықпалдар жасалында психологиялық-педагогикалық білімін жетілдіру, үздіксіз біліктілікті көтеру. Кәсіби бейімделуде ескеретін жағдай маманның әлеуметтік ролін дұрыс түсінуі: кәсіби және жеке өміріне баса назар аударуы. Осы мәселелер сақталмаған жағдайда және уақытты

бағаламағанда маманды эмоционалды қажуға әкеледі. Батыс зерттеушілерінің айтуынша, «бейімделудің төмендеуі» маманда білімнің ескі бірлігі, жаңа ақпаратпен толықпауынан деп қарастырады. Маманды әрекетте кәсіби бейімделуге апаратын басты нәрсе өзіндік реттелу болып табылады. Жас маманның өзін өзі реттеуі танымдық және жеке қасиеттерін басқару эмоция, мінез-құлық және қимыл әрекеттерін реттеуінен болады.

Жас маманның қызмет түрінің ерекшеліктері мыналар: өзінің мақсаттары мен нәтижелерінің болуы (өзіндік еңбекке дайындығы, талаптарды игеру, өзінің адамдық қасиеттерінің дамуы), зерттелінді объект ерекше қасиеті (ғылымдық білімі, болашақ еңбегі туралы мәлімет), жас маман қызметінің жоспарланған шарттарда жүзеге асуы (жұмыс мерзімі мен жоспары), қызметке психика қызметінің жүйелілігі мен жоғарғы интеллектуалдық қысым тән. Л.М. Митина жас маманның жаңа жұмыс орнына қалыптасуының екі моделін бөлді: Бейімделу моделі тұлға сана сезімінде кәсіби еңбектің сыртқы жағдайларға тәуелді болу тенденциясы, кәсіби міндеттер, ережелер, нормаларды шешу алгоритмдерінің орындалу түрінде басым болады.

Кәсіби даму моделі тұлғаның қалыптасқан практика шектерінен шығып, өз іс әрекетін практикалық қалыптасу шарттына айналдыру, және сол арқылы өзінің кәсіби мүмкіндіктерінің шектерін жеңе алу қабілеттерімен сипатталады [3, 4].

Әдебиеттер:

1. Қалымбетова Э. Кәсіпке бейімделу мен мәнді-құндылықтық бағдарларды қалыптастыру ерекшеліктері. - 144-149 б.;
2. Юревич А.В., Аверьянов С.Р. Адаптация к трудовой деятельности. // Физиология трудовой деятельности. – СПб.: Наука, 1993. – 229 с.
3. Асеев В.Г. Проблема мотивации и личности // Теоретические проблемы психологии личности. – М.: 1974. - С. 122-130.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. - 386 с.

Подростковый возраст. Психологические особенности

А.К. БИКИНЕЕВА

Каждый возраст хорош по-своему. И в то же время, в каждом возрасте есть свои особенности, есть свои сложности. Не исключением является и подростковый возраст.

Это самый долгий переходный период, который характеризуется рядом физических изменений. В это время происходит интенсивное развитие личности, ее второе рождение. Из психологического словаря: «Подростковый возраст – стадия онтогенетического развития между детством и взрослостью (от 11–12 до 16–17 лет), которая характеризуется качественными изменениями, связанными с половым созреванием и вхождением во взрослую жизнь». Попробую немного рассказать об особенностях и трудностях подросткового возраста.

Психологические особенности подросткового возраста получили название «подросткового комплекса». Что же он представляет собой?

Вот его проявления:

чувствительность к оценке посторонних своей внешности крайняя самонадеянность и безапелляционные суждения в отношении окружающих внимательность порой уживается с поразительной черствостью, болезненная застенчивость с развязностью, желанием быть признанным и оцененным другими – с показной независимостью, борьба с авторитетами, общепринятыми правилами и распространенными идеалами – с обожествлением случайных кумиров. Суть «подросткового комплекса» составляют свои, свойственные этому возрасту и определенным психологическим особенностям, поведенческие модели, специфические подростковые поведенческие реакции на воздействия окружающей среды

Причина психологических трудностей связана с половым созреванием, это неравномерное развитие по различным направлениям. Этот возраст характеризуется эмоциональной неустойчивостью и резкими колебаниями настроения (от экзальтации до депрессии). Наиболее аффективные бурные реакции возникают при попытке кого-либо из окружающих ущемить самолюбие подростка. Пик эмоциональной неустойчивости приходится у мальчиков на возраст 11–13 лет, у девочек – 13–15 лет.

Для подростков характерна полярность психики:

- Целеустремленность, настойчивость и импульсивность;
- Неустойчивость может смениться апатией, отсутствие стремлений и желаний что-либо делать;

- Повышенная самоуверенность, безапелляционность в суждениях быстро сменяется ранимостью и неуверенностью в себе;
- Потребность в общении сменяется желанием уединиться;
- Развязность в поведении порой сочетается с застенчивостью;
- Романтические настроения нередко граничат с цинизмом, расчетливостью;
- Нежность, ласковость бывают на фоне недетской жестокости.

Характерной чертой этого возраста является любознательность, пытливость ума, стремление к познанию и информации, подросток стремится овладеть как можно большим количеством знаний, но не обращая порой внимания, что знания надо систематизировать.

Стенли Холл называл подростковый период периодом «Бури и натиска». Так как в этот период в личности подростка сосуществуют прямо противоположные потребности и черты. Сегодня девочка-подросток скромно сидит со своими родственниками и рассуждает о добродетели. А уже завтра, изобразив на лице боевую раскраску и проколов ухо десятком сережек, пойдёт на ночную дискотеку, заявив, что «в жизни надо испытать все». А ведь ничего особенного (с точки зрения ребенка) не произошло: она просто изменила мнение.

Как правило, подростки направляют умственную деятельность на ту сферу, которая больше всего их увлекает. Однако интересы неустойчивы. Месяц позанимавшись плаванием, подросток вдруг заявит, что он пацифист, что убивать кого бы то ни было – страшный грех. И по сему увлечется с тем же азартом компьютерными играми.

Одно из новообразований подросткового возраста – чувство взрослости.

Когда говорят, что ребёнок взрослеет, имеют в виду становление его готовности к жизни в обществе взрослых людей, причём как равноправного участника этой жизни. С внешней стороны у подростка ничего не меняется: учится в той же школе (если, конечно, родители вдруг не перевели в другую), живет в той же семье. Все так же в семье к ребенку относятся как к «маленькому». Много он не делает сам, многое – не разрешают родители, которых все так же приходится слушаться. Родители кормят, поят, одевают свое чадо, а за хорошее (с их точки зрения) поведение могут даже и «наградить» (опять таки, по своему разумению – карманные деньги, поездка на море, поход в кино, новая вещь). До реальной взрослости далеко – и физически, и психологически, и социально, но так хочется! Он объективно не может включиться во взрослую жизнь, но стремиться к ней и претендует на равные со взрослыми права. Изменить они пока ничего не могут, но внешне подражают взрослым. Отсюда и появляются атрибуты «псевдовзрослости»: курение сигарет, тусовки у подъезда, поездки за город (внешнее проявление «я тоже имею свою личную жизнь»). Копируют любые отношения.

Хотя претензии на взрослость бывают нелепыми, иногда уродливыми, а образцы для подражания – не лучшими, в принципе подростку полезно пройти через такую школу новых отношений. Ведь внешнее копирование взрослых отношений – это своеобразный перебор ролей, игры, которые встречаются в жизни. То есть вариант подростковой социализации. И где еще можно потренироваться, как не в своей семье? Встречаются по-настоящему ценные варианты взрослости, благоприятные не только для близких, но и для личностного развития самого подростка. Это включение во вполне взрослую интеллектуальную деятельность, когда подросток интересуется определенной областью науки или искусства, глубоко занимаясь самообразованием. Или забота о семье, участие в решении как сложных, так и ежедневных проблем, помощь тем, кто в ней нуждается. Впрочем, лишь небольшая часть подростков достигает высокого уровня развития морального сознания и немногие способны принять на себя ответственность за благополучие других. Более распространенной в наше время является социальная инфантильность.

Внешний вид подростка – еще один источник конфликта. Меняется походка, манеры, внешний облик. Ещё совсем недавно свободно, легко двигавшийся мальчик начинает ходить вразвалку, опустив руки глубоко в карманы и сплёвывая через плечо. У него появляются новые выражения. Девочка начинает ревностно сравнивать свою одежду и причёску с образцами, которые она видит на улице и обложках журналов, выплёскивая на маму эмоции по поводу имеющихся расхождений.

Внешний вид подростка часто становится источником постоянных недоразумений и даже конфликтов в семье. Родителей не устраивает ни молодёжная мода, ни цены на вещи, так нужные их ребёнку. А подросток, считая себя уникальной личностью, в то же время стремится ничем не отличаться от сверстников. Он может переживать отсутствие куртки – такой же, как у всех в его компании, - как трагедию.

Внутренне происходит следующее.

У подростка появляется своя позиция. Он считает себя уже достаточно взрослым и относится к себе как к взрослому.

Желание, чтобы все (учителя, родители) относились к нему, как к равному, взрослому. Но при этом его не смутит, что прав он требует больше, чем берет на себя обязанностей. И отвечать за что-то подросток вовсе не желает, разве что на словах.

Стремление к самостоятельности выражается в том, что контроль и помощь отвергаются. Все чаще от подростка можно слышать: «Я сам все знаю!» (Это так напоминает малышовое «Я сам!»). И родителям

придется только смириться и постараться приучить своих чад отвечать за свои поступки. Это им пригодится по жизни. К сожалению, подобная «самостоятельность» - еще один из основных конфликтов между родителями и детьми в этом возрасте. Появляются собственные вкусы и взгляды, оценки, линии поведения. Самое яркое - это появление пристрастия к музыке определенного типа.

Ведущей деятельностью в этом возрасте является коммуникативная. Общась, в первую очередь, со своими сверстниками, подросток получает необходимые знания о жизни.

Очень важным для подростка является мнение о нем группы, к которой он принадлежит. Сам факт принадлежности к определенной группе придает ему дополнительную уверенность в себе. Положение подростка в группе, те качества, которые он приобретает в коллективе существенным образом влияют на его поведенческие мотивы.

Более всего особенности личностного развития подростка проявляются в общении со сверстниками. Любой подросток мечтает о закадычном друге. При чем о таком, которому можно было бы доверять «на все 100», как самому себе, который будет предан и верен, несмотря ни на что. В друге ищут сходства, понимания, принятия. Друг удовлетворяет потребность в самопонимании. Практически, Друг является аналогом психотерапевта. Дружат чаще всего с подростком того же пола, социального статуса, таких же способностей (правда, иногда друзья подбираются по контрасту, как бы в дополнение своим недостающим чертам). Дружба носит избирательный характер, измена не прощается. А вкупе с подростковым максимализмом дружеские отношения носят своеобразный характер: с одной стороны – потребность в единственно-преданном друге, с другой – частая смена друзей.

У подростков существуют и так называемые референтные группы. Референтная группа – это значимая для подростка группа, чьи взгляды он принимает. Желание слиться с группой, ничем не выделяться, отвечающее потребности в эмоциональной безопасности, психологи рассматривают как механизм психологической защиты и называют социальной мимикрией. Это может быть и дворовая компания, и класс, и друзья по спортивной секции, и соседские ребята по этажу. Такая группа является большим авторитетом в глазах ребенка, нежели сами родители, и именно она сможет влиять на его поведение и отношения с другими. К мнению членов этой группы подросток будет прислушиваться, иногда беспрекословно и фанатично. Именно в ней будет пытаться утвердиться.

Особенности математических представлений детей с проблемами в интеллектуальном развитии

Г. МУРАЛИНОВА

Развитие математических представлений ребенка-дошкольника с интеллектуальной недостаточностью в гораздо большей степени зависит от качества педагогических условий, в которых он обучается, нежели математическое развитие его нормально развивающихся сверстников.

Ни один вид деятельности, характерный для дошкольного возраста, у детей с интеллектуальным недоразвитием не развивается полноценно без специального обучения. Коррекционное воздействие на ребенка с проблемами в развитии состоит прежде всего в формировании психологических механизмов деятельности. Все структурные компоненты деятельности: потребностно-мотивационный, содержательный, операционный и результативный - оказываются несформированными у данной категории детей.

В то же время многочисленные исследования подтверждают, что ребенок с легкой умственной отсталостью может овладеть математическими представлениями при наличии адекватной и своевременной коррекционно-развивающей помощи.

Формирование элементарных математических представлений невозможно без развития сенсомоторных функций ребенка, его ориентировки в окружающем пространстве, речевых навыков и т. д. Как правило, указанные функции недоразвиты у детей с органическим поражением мозга.

У данной категории детей возникают трудности при выполнении сложных по координации движений, снижена скорость и ловкость выполнения заданий, нарушена способность к ритмизации и дифференцированию силовых, временных и пространственных параметров движений. Координационные способности в значительной степени определяют уровень двигательных возможностей ребенка, необходимых для развития математических представлений, прежде всего представлений о пространстве, величине, количестве.

У детей долго и с большим трудом формируются серии движений, нужные для формирования двигательных навыков, способствующих пространственным ориентировкам детей (ориентировке в собственном теле, в окружающем пространстве, на плоскости листа, в схеме противоположного тела и т. п.). Снижена зрительная память.

Если координационные способности остаются недоразвитыми вплоть до школьного возраста, они отрицательно влияют на обучение математике и продолжают оставаться объектом коррекционной работы в процессе всего обучения.

Грубое сенсорное недоразвитие выражается в том, что даже в предметной деятельности они не учитывают пространственные признаки предметов, действуют силой, не умеют пользоваться «поисковой», результативной пробой.

Восприятие ребенка с интеллектуальной недостаточностью характеризуется замедленностью и фрагментарностью. Страдают зрительное и слуховое внимание и сосредоточение, идентификация и группировка по различным признакам. Все это затрудняет формирование количественных представлений, не позволяет ребенку осуществлять счет на основе зрительного или слухового восприятия. Дети допускают ошибки в счете предметов, звуков и т. п.

Существенное недоразвитие касается не только функционирования отдельных анализаторов (зрительного, слухового, тактильно-кинестетического), но и, главное, их слаженной работы, что составляет основу сенсорно-перцептивной способности. Дети с ЗПР органического генеза и умственно отсталые дети, у которых наблюдается неразвитость межсенсорных, в том числе зрительно-двигательных координаций, как правило, плохо рисуют, не замыкают линий, не совмещают предметы и картинки в процессе использования приемов наложения и приложения для соотнесения по величине, не могут собрать сборно-разборную игрушку, составить целую картинку из частей.

В работах А.А. Венгер (Катаева) и Л.А. Венгера, С.И. Давыдовой и других отмечается, что умственно отсталые дети могут дифференцировать простые объемные формы, цвета, оттенки, в соответствии с образцом осуществлять выбор по цвету и по величине, то есть обнаруживают в ряде случаев сохранность восприятия свойств и качеств предметов.

В многочисленных работах по изучению представлений выявлено, что для детей дошкольного и школьного возраста с интеллектуальным недоразвитием характерны нечеткость представлений, слабость их систематизации и малая динамичность, трудности актуализации адекватных представлений, фрагментарность, неполнота и плохое удерживание в памяти пространственных соотношений воспринимаемых объектов.

М.С. Певзнер доказала, что на уровне сложной аналитико-синтетической деятельности словесная система умственно отсталых детей теряет свою организующую функцию в процессе образования общих представлений и понятий.

По словам Ж.И. Шиф, дети с интеллектуальной недостаточностью схематично и неконкретно решают задачи, требующие наглядно-образного мышления. Б.И. Пинский отмечает нарушение целенаправленности

деятельности детей с интеллектуальным недоразвитием, которое выражается в том, что дети, как правило, приступают к выполнению задания без должной предварительной ориентировки в нем, без активной мыслительной работы над «планом». При возникновении затруднений они «уходят» в сторону от первоначально поставленной цели, производя действия далекие от необходимых. Нарушения и своеобразие сенсорного отражения действительности детьми с интеллектуальным недоразвитием оказываются связанными со сложными формами как практической, так и умственной деятельности. Обедненный чувственный опыт, который находит отражение в представлениях детей данной категории, недостаточен для формирования высших психических функций. В этой связи проблема формирования у них точных и обобщенных представлений приобретает первостепенное значение.

Особенности мышления сочетаются с нарушенной динамикой мыслительных процессов. Для детей характерна замедленность мышления. У некоторых из них отмечается недостаточная последовательность и целенаправленность мышления, иногда со склонностью к резонерству и побочным ассоциациям. У этих детей значительно выражены нарушения целенаправленной интеллектуальной деятельности, отмечается также недоразвитие внутренней речи.

У детей с интеллектуальной недостаточностью нет представления о цепи причин и следствий, которая существует в действительности. Они не умеют находить причину и следствие, например, в тексте, задаче, хотя часто достаточно хорошо пользуются знаниями причинной связи явлений. Значительное затруднение вызывает у них понимание условия и удержание в памяти словесного задания.

Для формирования математических представлений необходимы развитая познавательная активность, интерес, произвольность деятельности и самоконтроля. Детям дошкольного и младшего школьного возраста с интеллектуальной недостаточностью (с легкой умственной отсталостью и с задержкой психического развития) свойственны познавательная пассивность, связанная со снижением интереса, а также несформированные произвольная деятельность и самоконтроль. Отмечается отсутствие интереса к выполнению математических заданий, нецеленаправленность действий, низкий уровень самостоятельности, недостаточная критичность по отношению к результатам своей деятельности, слабое внимание к содержанию заданий.

Особенности количественных представлений и решения арифметических задач.

К ним можно отнести несформированность обратного счета в пределах 5, неумение называть итоговое число, большие трудности при установлении взаимно однозначного соответствия между множествами, отсутствие умения оперировать множествами. Дети часто не понимают задачу, не

дают числового ответа или называют любое число, неверно пересчитывают количество предметов. Наиболее доступными являются задачи, в которых ответ можно найти путем «механического» пересчета. У большинства детей вызывают сложности решения задач с закрытым результатом, с использованием счетного материала для нахождения ответа. Как правило, они затрудняются в оформлении ответов, в подавляющем большинстве случаев опускают названия самих предметов, не умеют составлять задачи по наглядно представленной ситуации.

Исследования И.В. Чумаковой показали, что дети демонстрируют очень низкий уровень формирования количественных представлений: неосознанный механический счет в прямом порядке и отсутствие обратного счета; значительную зависимость счетной деятельности от качественных особенностей предметов и их пространственного расположения; несформированность обобщенных представлений о количестве; трудности в усвоении правил пересчета предметов, «безытоговый» счет; трудности в выполнении действий сложения и вычитания; отсутствие переноса имеющихся знаний в новые ситуации. Все это, в свою очередь, ведет к затруднениям при дальнейшем изучении математики во вспомогательной школе.

Пространственно-временные представления оказываются наиболее несформированными. Сложность развития пространственных представлений у детей с интеллектуальной недостаточностью проявляется прежде всего в том, что они, ориентируясь в схеме собственного тела на наглядном уровне, недостаточно владеют словесными обозначениями пространственного расположения частей тела, что тормозит формирование других видов пространственной ориентировки.

Дошкольники могут определять пространственное расположение объектов относительно себя на наглядном уровне, но значительные трудности вызывает у них пространственная ориентировка по словесной инструкции и самостоятельное определение, и называние пространственных отношений. Дети этой категории не умеют опираться на знание схемы собственного тела, определяя расположение объектов относительно себя.

По сравнению с нормально развивающимися детьми, умственно отсталые дошкольники испытывают трудности в выявлении пространственных отношений между несколькими предметами (между, вокруг) в наглядном плане. Детям сложно ориентироваться в сторонах собственного тела и словесно определять направления - справа и слева от другого объекта.

Дети с интеллектуальным недоразвитием зачастую не могут выполнить задания по словесной инструкции, что объясняется непониманием и неадекватным употреблением пространственных обозначений.

Л.Н. Левина выявила, что, прежде всего, у детей старшего дошколь-

ного возраста с интеллектуальным недоразвитием наблюдается разрыв между наглядным и словесным компонентами пространственного анализа, что обусловлено недоразвитием речевых и мыслительных процессов. Несформированность обобщенного понимания пространственных обозначений препятствует выполнению детьми заданий в условиях смены точки отсчета. Низкий уровень наглядно-действенного мышления особенно часто наблюдался у детей с недостаточно сформированными пространственными представлениями. Учащиеся подготовительных (реже первых) классов затрудняются в дифференциации правой и левой стороны на себе, особенно при выполнении проб Хеда. Многие понятия: спереди, сзади, между и т. д. - ими не усваиваются. Они затрудняются сложить из частей целое, например, разрезную картинку, выполнить постройку из кубиков по образцу, сложить кубики Кооса. У детей наблюдается недостаточность пространственного восприятия, несформированность оптико-пространственного гнозиса, праксиса, стереогноза.

Коррекционно-воспитательная работа, основанная на комплексном подходе к формированию математических представлений в дошкольный период, положительно отражается на развитии детей в целом и способствует их успешному обучению в школе.

Гипербелсенділік пен зейін жетіспеушілігінің белгісі (ГЗЖБ)

Г. ЕЛТАЕВА

Көп жағдайда ата-аналар баласының бір жерде отырмай, көп қозғалып, асығып-үсігіп жүретіндігін, айналып жүретіндігін және басқа балалар мен ересектерге кедергі келтіре отырып, қатты сөйлейтіндігін көріп жатады. Бұндай балалар өз қозғалыстарында икемсіз болады және қозғалыс координациясы мен бұлшықеттік бақылау әлсіз болғандықтан барлығын түсіріп, сындырып, жиі сүрініп, құлай беретін болады. Бұндай балалар әдетте бір нәрсеге ойларын жинақтай алмайды, не болса соған алаңдап, сұрақты өте көп қойып, жауабын тыңдамастан, кейіннен тағы да тез жалығатын басқа істерді бастап кетеді.. Осылардың барлығы қысқа уақыт аралығында болып жатады. Кейде осындай баланың энергиясы бірнеше адамға жететін секілді көрінеді. Сондықтан оларды гипербелсенді деп атайды.

Гипербелсенділік пен зейін жетіспеушілігінің белгісі

Ата-аналар баласының аса жоғары белсенділігінің бірінші

белгілеріне сәби кезінен-ақ ұшырасуы мүмкін. Әрине, энергиясы шамадан тыс асып, желігіп тұрған кез келген баланы жүйке жүйесінің бұзушылығы бар немесе ауруы бар балалар санатына жатқызуға болмайды. Егер балалар кей-кейде қырсығып немесе айтқанды істемей жатса – бұл бірқалыпты жағдай. Мысалы, ұйықтайтын уақыт болғанда балалар төсек үстінде жүгіріп, ұйқыдан ерте тұрып алса немесе дүкенде наз көрсетіп, жүріп алса бәрі нормаға сәйкес жайт. Алайда ата-аналар осы жағдайды өз бетінше жоя алмай, бала ашулы және импульсивті халде қала берсе, онда мамандарға жүгіну қажет болады.

ГЗЖБ көптеген балаларда кездеседі (әр түрлі зерттеулердің деректері бойынша шамамен осы белгіден сәбилердің 10% зардап шегеді) және бұл белгі олардың әлеуметтік бейімделуіне кедергі етеді. Осы белгі қыздарға қарағанда ұлдарда 4-5 есеге жиі кездеседі.

ГЗЖБ бастапқы пайда болуын кейде бала өмірінің бірінші жылында-ақ байқауға болады. Бұндай балалар әр түрлі қоздырғыштарға (мысалы, жасанды жарыққа, дыбыстарға, баланың күтіміне байланысты анасының әр түрлі әрекеттеріне, т.с.с.) аса сезімтал болады, олар қатты жылаумен, ұйқысының жиі бұзылуымен (әрең ұйықтайды, аз ұйықтайды, сергектігі басым) айрықшаланады, қимыл-қозғалыстық әрекеттерінде аздап қалыс қалушылық байқалуы, (1-2 ай кейін аунап, еңбектеп, жүре бастауы мүмкін), сондай-ақ кеш сөйлеуі мүмкін, олар инертті, пассивті және айтарлықтай эмоционалды болмайды.

Сәбидің бірінші жылында ата-аналар үшін баланың аса көп қозғалуы, олардың бейберекеттігі (қозғалыстық тынышсыздығы) уайым болады. Осындай балаларды бақылаған кезде дәрігерлер олардың сөйлеу мәнерінің дамуында кідірісті байқайды (балалар кеш сөйлей бастайды), балаларда моторлық икемсіздік (ебедейсіздік) байқалады және олар күрделі қозғалыстарды (секіруді) кеш жасайды.

Бір қалыпты даму жағдайында үш жас – бала үшін ерекше жас болып табылады. Бір жағынан осы жаста баланың зейінділігі мен есте сақтау қабілеті қарқынды дамыса, екінші жағынан дамудың бірінші дағдарысы байқалады. Осы кезеңдегі негізгі проблемалар баланың өз-өзімен және белсенді болғаннан басқа теріс қылықтың (негативизм), қырсықтық пен асаулықтың артуы болады. Осы жаста бала жеке адам ретінде өзінің ықпал ету шекарасын белсенді түрде қорғап, өзінің «Менін» көрсетеді.

Сондықтан 3-4 жастағы балалардың ата-аналары бұндай мінез-қылықты бірқалыптыға жатқызып, дәрігерге көрінбей жүре береді де кейіннен бала-бақшаға барған кезде тәрбиеші баланың тәрбиеге бағынбайтынын айтқан кезде немесе мұғалімі баланың гипербелсенділігіне және сабақ

кезінде бір жерде тыныш отырып, тапсырманы орындай алмайтынына шағымданған кезде олар үшін қолайсыз жайт болады. Осы барлық «күтпеген» мінез-құлықтар гипербелсенді баланың жүйке жүйесіне түскен физикалық және психикалық жүктемелердің ауыр болуына байланысты және оның өзіне қойылған жаңа талаптарды еңсере алмауына байланысты орын алып жатады.

Бұндай бала кейіннен өз қылықтарының неге апаратынын білгісі келмей, жасөспірім кезінде кейде агрессиямен ұштасатын импульсивтілігімен қоғамға қайшы келетін қылықтарды көрсетіп, беделді адамдарды мойындамайтын болады.

Қандай жаста болмасын өз балаларынан осындай бұзушылықтарды байқаған ата-аналар баланы невропатологке немесе психиатрға апарып, тексертіп алуы тиіс. Себебі, кейде ГЗЖБ бетпердесінің астында одан да күрделі басқа аурулар жасырынып жатуы мүмкін.

ГЗЖБ диагностикалау

Бар белгілерге қарай осы диагноздың үш нұсқасы айқындалған:

1. Зейіннің жетіспеушілігі гипербелсенділік;
2. Гипербелсенділіксіз зейін жетіспеушілігі (бұл көбіне қыздарда байқалады, олар байсалды, тыныш, қияли болады);
3. Гипербелсенділік пен зейіннің жетіспеушілігі.

Бұдан басқа бұл диагноздың қарапайым және күрделі түрі болады. Егер осы белгі бірінші жағдайда тек зейінсіздікпен және гипербелсенділікпен сипатталса, екінші жағдайда осы белгіге бас аурулары, дене тартулары, кекештену, ұйқының бұзылуы секілді қолайсыз бұзушылықтар қосылады.

Зейіннің жетіспеушілігі бірінші жағдайда да, екінші жағдайда да туу кезіндегі зақымдаулар мен ЦНС инфекциялық зақымдаулары секілді басқа аурулар нәтижесінде туындауы мүмкін.

Мінез-құлықтың ерекшеліктері

Баланың еті тірі, қозғалып қалған, белсенді болса несі бар? Оның үстіне ол кішкентай болғанына қарамастан компьютерді әжесінен бұрын жақсы меңгеріп, күрделі ойыншықты қозғалысқа келтіре алды деп ақталуымыз мүмкін. Оның қажеті болмайды, себебі, дәрігерлер баланың дамуына кідіріс бар деген жоқ. Алайда оның тынышсыздығы, баймазалығы, жүгірісі, жыбырлақтығы, шыдамсыздығы, түсініксіз жауаптары кез-келген адамның ашуына тиюі мүмкін.

Кез келген ширақ баланы гипербелсенділер қатарына жатқызуға асықпаңыз. Егер балаңыздың энергиясы шегінен асып, бойына сыймайтындай көп болып, кейде қырсығып жатса немесе тіл алмай жатса, бұл гипербелсенділікті білдірмейді. Егер сіз ұзақ уақыт құрбыларыңызбен сөйлесіп, ол ашуға салып, тыныш тұра алмаса немесе тыныш отыра алма-

са – бұл да қалыпты жағдай. Сонымен бірге бұндай балаларды ұзақ сапарлар, көшіп-қонулар, мерекелер, қонақтар мен басқа да «іс-шаралар» қатты шаршатуы мүмкін.

ГЗЖБ пайда болуы

1. Зейінсіздік:

- Бұндай бала кез-келген тапсырманы (мектепте, балабақшада) орындау кезінде өзі қателіктер жіберіп алған жерге зейінін салуға қабілетті болмайды;

- өзіне айтылған сөзді тыңдамайды және басқалардың сөздері мен ескертулерін мүлдем елемейтін секілді әсер береді;

- бастаған жұмысын аяғына дейін жеткізбейді және өзіне ұнамаған жұмысқа наразылығын осылай білдіретін болады, сондай-ақ, ол жұмыс ережелерін біліп, оларды ұстануға тырыспайды;

- өз қызметін ұйымдастыру кезінде үлкен қиындықтарды сезінеді;

- ұзақ күрделі ақыл жұмысын қажет ететін тапсырмалардан барынша аулақ болуға тырысады;

- мектепте және үйде қажет болатын заттарын жиі жоғалтады: анасы алдын-ала барлығын жинап, салып берген болса да балабақшада қалпағың, сыныпта қаламын немесе күнделігін таба алмай жүреді;

- сыртқы ынталандырма-ларға оңай алаңдап кетеді;

- үнемі бірдеңені ұмытып жүреді.

2. Гипербелсенділік:

- бала тынышсыз, мазасыз, себепсіз қолды, аяқты көп сермей береді, орындықта шайқалақтайды, үнемі артына қарай береді;

- орнында ұзақ отыра алмайды, рұқсатсыз ұшып тұрады, сыныпта ерсілі-қарсылы жөнсіз жүре береді және т.б.;

- бұндай баланың әдетте қозғалу белсенділігі белгілі бір мақсатқа ие болмайды. Ол жай ғана жүгіріп, айналып, көтеріліп, кейде қауіпті болатынына қарамастан бір жерге мініп алуға тырысады;

- тыныш ойындарды ойнай алмайды, демалып, тыныш отыра алмайды, белгілі бір нәрсемен айналыса алмайды;

- көп сөйлейді.

ГЗЖБ пайда болу себептері

ГЗЖБ пайда болуында генетикалық механизмдер маңызды рөл ойнайды. Егер осындай баланың отбасында балалық шақта осындай проблемаларды бастан өткерген жақын туыстары болса, гипербелсенділіктің даму қаупі шамамен 30% құрайды.

ГЗЖБ пайда болуына алып келетін жағдайлардың жартысының жуығында жүктілік пен босану кезінде болған келесідегідей қолайсыз факторлар жетекші рөл ойнайды:

- ұрықшілік гипоксия (оттегінің жетіспеушілігі); түсік түсіру қаупі; жүктілік кезінде ананың темекі шегуі және дұрыс тамақтанбауы;
- жүктілік кезіндегі стресс;
- баланың шала болып туылуы (баланың салмағы 2500 грамнан төмен болып туылғанда);
- мерзімінен бұрын туу немесе ұзақ уақытқа созылған босану, туу белсенділігін қолдан ынталандыру.

Отбасыда жиі болатын шиеленістер мен қақтығыстар, шыдамсыздық пен шамадан тыс қатаңдықтар баланың осы ауруының дамуына өз үлесін қосады.

Тәрбиедегі қателіктер:

- Тәрбиелеу тәсілдерінің әр түрлі болуы (аталар мен әжелердің, әкелер мен аналардың, тәрбиешілер мен мұғалімдердің тәрбиелеу тәсілдерінің әр түрлі болуы);
- Балаға қойылатын талаптардың тиянақсыздығы (ережелер үнемі өзгеріп отырады, бала оларға үйреніп үлгірмейді);
- Агрессияны басқару бойынша білім мен дағдылардың болмауы және оларды балаларға үйрете алмау;
- Эмоционалды жылудың болмауы: гипербелсенді бала тіпті ең жақын адамдарының өзін жиі шаршатып, қатты ашуландырады.

Мінезі тұйық оқушылармен жүргізілетін жұмыс түрлері

А. АБСАТОВА

Тұйықтық, ұяңдық, ұялшақтық – тұлғаның өз мүмкіндіктерін жан-жақты көрсетуіне кері әсерін тигізетін қасиеттер. Тұйықтық адамның бала кезінен қалыптасады. Сол кезден бастап бұл қасиеттен арылудың алдын алмаса, есейген сайын ол түрлі кедергілерге алып келеді. Туғаннан ұяң бала аталған кедергілерден өте алмай, қиындықтарға тап болуы мүмкін. Осылай бірнеше қайталанған сәтсіздіктер баланың тұйықталуына, іштен тынуына әкеліп, күресуден бас тартатын болады. Өзін-өзі бағалауы да төмендейді. Өзін үнемі жолы болмайтындардың қатарынан көріп, өмір сүруге деген құлшынысы азаяды, тіпті өзін жек көріп кетуі де ықтимал.

Тұйық, ұялшақ балаларды қалай анықтауға болады?

Ондай балалар көбіне үндемейді, көзін төмен салып жүреді, иығы еңкіш, сөйлегенде ешқашан бетіңе тура қарамайды, сөйлесе қалсаң әрең жауап қайтарады. Олар өздерін көпшілік алдында көрсете бермейді, уайымшыл келеді, жалғыздықты сезінеді, торығу сезімі басымы болып келеді. Оларға абыржу, сасу, қысылу, ұялу, кінәлі сезіну тән. Кейбір балалар табиғатынан ұяң болмауы мүмкін, олар топ бастауға құмартып тұрады, бірақ оны басқара алмағандықтан, өзін көрсете алмағандықтан, үндемей, тұйықталып жүреді. Өз пікірін айтуға жасқанады. Себебі, өзгелердің алдында күлкіге ұшыраймын, мазаққа қаламын деп қорқады. Енді бірі не нәрсені болсын жүректеріне өте жақын алады, өкпешіл болып келеді. Олар қарым-қатынасқа түсуден қашқақтайды, ешкімнің өзіне жақындамауын, тиіспеуін қалап тұрады.

Егер оқушыңыздан осындай белгілерді байқасаңыз, онда оның қолынан келетін істі беріп, соны жасап шығуға бағыт-бағдар беріңіз. Бала орындап болып, сізге көрсеткенде, міндетті түрде мадақтап, ынталандырыңыз. Өз көзқарасын дәлелдеп шығуға дағдыландырыңыз. Балалардың ең бастысы өте жоғары бағалайтын кеңпейілділік, жомарттық, ақылдылық қасиеттерін дамытуға тырысу керек. Бұл балаға өз қолынан іс келетіндігіне сенімді болуына көмектеседі. Мақтау, мадақтау, қолпаштау – ұялшақтықты жеңудің бірден-бір жолы.

Қазіргі заман талабы – білімді, саналы, мәдениетті, адамгершілігі мол, қоғамда өз орнын таба білетін тұлға қалыптастыру. Жеке тұлға – психологиялық тұрғыдан рухани мәдениеті бар адам. Тұлға мәселесі қай уақытта да өзінің сан қырлы жақтарымен заман талабынан түскен емес.

Балабақшадағы тәрбиешінің, мектептегі мұғалімнің жүріс-тұрысы, іс-әрекеті, ақыл-ой өрісі, тәрбиесі мен шеберлігі оқушы психологиясына қатты әсер етеді. Дүниедегі ең тамаша туынды тәрбие алып шыққан адам болып табылады. Мектепке алғаш келген балаға дұрыс тәрбие беру, ауытқушылықтан сақтап қалу – мұғалімнің міндеті. Жақсы тәрбиемен есейген бала, ол қашанда қуаныш. Психология ғылымы еш нәрсеге бейімі жоқ, қабілетсіз адам болмайды деп тұжырымдайды. Сол себепті де баланың қабілетін кеңінен өрістетіле дамытуға мектеп мақсатты түрде ықпал ете алады. Психологиялық денсаулықтың дұрыс дамуы көңіл күйге байланысты деуге де болады.

Психологиялық тұрғыдан сеніммен қарау – балаға қажетті аса маңызды қасиет. Бала бойында кейде үлкендердің талап-тілегінен шығуға тырысушылық, үлкендердің көзіне түсуге деген талпыныс байқалады. Осының барысында оның бойында ар-ұят сияқты

адамгершілік сезімі пайда болады.

Ұялшақ балаларды былай да анықтауға болады. Өзін-өзі бағалау тестін алғанда олардың нәтижелері төмен болады. Мұғалімдер осыны дер кезінде байқап, жұмыс жасаулары керек. Өзін-өзі бағалау өз қабілетіне, мінез-құлқына, ішкі жан-дүниесіне, мүмкіндігіне, өзіне баға беруі болып табылады. Бала өзін-өзі бағалау арқылы мінез-құлқын реттейді, өзіне сыни көзқараспен қарауға, сенімділікке, ойлануға, шығармашылыққа үйренеді. Ал өзін-өзі төмен бағалау мінез-құлықта күмәнданушылық, қызғану, іштарлық, көңілсіздік, ешкімге жоламау сияқты көріністерден байқалады. Баланың өзін тым асыра бағалауы, адамдармен дұрыс қарым-қатынас жасай алмауы, ашуланшақтық, мақтаншақтық сияқты мінез-құлықтарға апарып соғады. Сондықтан жеке тұлғаның өзін-өзі бағалауына дұрыс бағыт беріп, қолдау көрсету әр мұғалімнің міндеті.

Мұндай жағдайда психологиялық ойындар мен жаттығулардың пайдасы зор. Осыған байланысты тұйық, ұяң, ұялшақ балалардың **қорқыныш сезімінен арылуға және өз-өзіне деген сенімділігін арттыруға арналған пайдалы ойындар мен жаттығуларды ұсынып отырмын.** Ойындар мен жаттығулардың мақсаты - оқушылардың ұялшақтың сезімін төмендету.

«Дұрыс бағыттағы қадам». Балалар психологтің немесе мұғалімнің қойған 30 сұрағына жауап береді. Әр дұрыс жауап үшін мұғалім алға бір қадам жасайды, қате жауап үшін кері шегінеді. Ойынды мұғалім есік алдынан бастайды. Ойында сұраққа жауап алу арқылы мұғалім бөлмені түгел аралап, қайта есік алдына келуі тиіс. Сұрақтар әр түрлі болады, пәндерге, ара қатынасқа т.б. байланысты бола береді (не ұнайды, не ұнамайды, қандай арманың бар т.б.).

«Титаник». Оқушылар А және Б тобына бөлініп жұппен қатар тұрады. А-ны таңдағандар үстел басына жақындап қолдарына қағаз, қарындаш алады. Б-ны таңдағандар мұғалімге жақындайды, мұғалім олардың құлақтарына киноның атын айтады. Олар А-ны таңдағандардың арқаларына саусақпен көрсетіп сол киноның суретін салады, А-ны таңдағандар сол суреттерді сезініп қағазға салып қандай кино екенін табуы керек. А-ны таңдағандар дұрыс тапса, Б-ны таңдағандардың құлағына сыбырлап айтады да екі жақ ауысып, ойын жалғасады.

«Ватмандағы саяхат». Ойынға ватман және бояулар пайдаланылады. Ойынды топпен немесе жеке баламен ойнауға болады. Мұғалімнің ұсынысы: «Бүгін бірге саяхатқа шығу. Әрқайсысына кезекпен келіп

ватманға суреттер салғызу. Ойынның талабы қаламды немесе маркерді ватманнан үзбей сурет салу. Егер маркер ватманнан үзілсе онда басқа оқушы келіп, өз суретін сала бастайды. әрқайсысына 10 секунд уақыт беріледі. Түрлі сызықтарды салуға, түрлі-түсті бояуларды қолдануға рұқсат етіледі».

«Қандай кейіп?». Мұғалім жағдаяттар тізімін таратып береді. Бір бала оқушылардың қандай кейіпте қатып тұрып қалғанын шешу керек. «Толқиды теңіз бір, толқиды теңіз екі, толқиды теңіз үш. Қуаныш фигурасы (жағдаят тізіміне қарап), орнында қатып тұрып қал». Жағдаяттар тізімі: қуаныш, ыза, үрей, мейірім, қызығушылық, ұялшақтық, жетістік.

Осындай **ойындар мен жаттығулардың өткізілуі**, балалардың бойындағы ұялшақтық мінездерін төмендетіп, көп көмегін тигізері даусыз. Ұялшақ балалар қашанда мұғалімнің назарында болуы керек. Әр баланың дұрыс дамып, жетілуі ұстаздың қолында.

Психологиялық тренинг- танымдық белсенділікті дамытудың негізгі құралы

Ж. ЕШНИЯЗОВА

Тренинг – білімді дамыту немесе адамды оқытуда жоспарланған жағдайға жүйелі күш салу арқылы орындау. Жұмыс жағдайында тренинг адамның бір немесе бірнеше әрекет түрлерін нәтижелі орындауынан білім мен дағдыны меңгеру мүмкіншілігіне бағытталады. Тренингтік жаттығулар кейбір жағдайларда тұлғалық өзгеруге түрткі қызметін атқарады. Өзіндік сана тұлғаның даму процесін жанама түрде және мазмұндау арқылы қарым-қатынас үйлесімділігін орнатып және қарым-қатынастағы қиындықтардың себебін ұғыну динамикасына ықпал жасайды.

Тренинг барысында мынандай жағдайларға да дайын болуы тиіс, олар, ыза, қатты дауыс, дөрекілік, өзімшілдік, қатыспаушылық, қажетсіз күлкі, ынтасыздық, шыдамсыздық немесе қажетсіз сөзге араласу, тыныштық, селқостық қылжақтық және т.б.

Тренинг мақсаты – адамды нақты тапсырманы орындауға қажетті білім, шеберлік және бағытпен қамтамасыз ету. Тренинг-

ке өзгеріс, нәтиже бірден көрінеді. Осы міндеттерді шешу кезінде ұйымдастырылатын тренинг теңдігі түрлері де ерекшеленеді. Рольдік тренинг, видеотренинг, қарым-қатынас тренингі, іскерлік қарым-қатынас тренингі, мәдениетаралық өзара әрекет және т.б. Тренингтер белгілі бір ортадағы мәселелер мен қиындықтарды түзету, өзін-өзі шығармашылық тұрғыда дамытуға, тұлғаның әлеуметтік ортада өзіндік реттелуіне мүмкіндік болатын қажетті жағдайды туғызуға көмектеседі.

Әсіресе, мұндай жұмыстарды қиын оқушылармен жүргізу аса қажет екенін тәжірибемнен көріп жүрмін. Күннің көзін алақанмен жабуға болмайтыны секілді, қиын оқушылар бар екені шындық. Тәрбиесі қиын балаларды тудыратын себептердің бірі – балаларын оқытуда, тәрбиелеуде ата-аналардың жауапкершілік сезімінің жоқтығы бала мінезінде мейірімсіздікті, яғни қатыгездікті, дөрекілікті, өзімшілдікті туғызады.

Екінші себеп – бұл үйдегі сәтсіздік, маскүнемдік, ұрыс-төбелес, ұрлық, ата-аналардың және басқа отбасы мүшелерінің жеңілтек мінез-құлқы, ал бәрінен жаманы-ажырасу, неке бұзу.

Отбасы тәрбиесінде ата-аналардың мінез-құлқы шешуші фактор. «Сіз өз балаңыздың тәрбиесін бастамас бұрын өзіңіздің мінез-құлқыңызды тексеріңіз» деген болатын А.С. Макаренко. Оның сөзін жалғастыра келіп, егер сіз дөрекі және мақтаншақ немесе маскүнем болсаңыз ал, онда сізге тәрбие туралы ойланудың қажеті жоқ.

Егер әке маскүнем болса, мектеп жасына дейінгі балалар жүйке ауруынан (невроз), жиі қояншық ұстамадан (эпилепсия) азап шегеді, олардың ақыл-ойы баяу дамиды. Мұндай балалар енжар, тынымсыз, ашушаң келеді. Әрбір ата-ана азғындыққа түспеу үшін күш қабілетін пайдаланып, балаларға мейірімді өнеге мен әсер ету керек.

Үшінші себеп – ұл балаға үнемі жеткіліксіз көңіл аударылады. Кейбір отбасы баланың ішкі дүниесін тілектерін, ойларын, қайғысын қоршаған ортаға қатынасын жете біле бермейді.

Тату отбасында ата-аналар балалардың күнделікті өмірі мен іс-әрекетіне басшылық жасайды. Балалардың өздерінің қуанышын, қайғыларын, ойларын, уайымдарын бөлісуге үйретеді, саяси мәселелерді, жаңа фильмдер мен кітаптарды бірлесе отырып талдайды, өздерінің сүйікті әндерін орындайды.

Отбасы бала үшін өмір мектебі, онда мейірбандық, шындық, адалдық, қайырымдылық, еңбексүйгіштік, т.б. тәртіп пен мінез-құлық қасиеттері дамиды және қалыптасады. Отбасында қоғамның келешек азаматы өседі.

Басқаша айтқанда, отбасы жеке адамның тәртібі және мінез-құлық негізін қалайтын микро-ұжым. Бір уақыттарда «қиын оқушыларға» көбінесе Жасөспірімдер жатқызылса, бүгінгі таңда бастауыш сынып оқушыларының арасында да осы категорияға жататындар аз емес. Сондықтан «қиын оқушыларды» ерте жастан-бастауыш мектеп кезеңінен бастап қолға алып, олардың сапалы білім мен саналы тәрбие алуларына мүмкіндік жасалуы қажет. «Тәртібі қиын оқушыларды» тәрбиелеу жүйесінде адамгершілік тәрбиесі аса маңызды орынға ие болады. Мораль нормаларына жауап беретін айналадағы болмысқа жеке адам көзқарастарының сан-салалығын ескере келгенде, адамгершілік тәрбиенің жеке тұлғаны қалыптастырудағы ролі өте зор.

Адамзат тарихында жас ұрпаққа адамгершілік тәрбие берудің педагогикалық-психологиялық негіздері ерте заманнан-ақ ойшылдар, ғұламалардың назарында болғаны мәлім. Олардың құнды идеялары атадан балаға, ұрпақтан ұрпаққа беріліп, бүгінгі күнге жетіп отыр. Қазақтың ғұламаларының ішінде әл-Фарабидің шығармашылығында адам баласын ізгілікке, адамгершілікке баулу мәселесі кеңінен орын алғаны мәлім. Яғни, тәрбиесіз берілген білім-адамзаттың қас жауы екенін ұмытпаған абзал.

Сол себепті шәкірт тәрбиелеуші қауымға айтарым, ұрпақты тәрбиелеу деген сөз, аянбай оқушылармен жұмыс жасау, ұлт тағдырына бей-жай қарамау!

Отбасындағы келіспеушіліктердің бала психологиясына әсері

Г. ЖАНАБЕРГЕНОВА

Отбасылар әртүрлі болады, ол жердегі балалар да түрлі болып келеді. Отбасылық өмір мәнері жеке адамның қалыптасуына үлкен із қалдырады. «Отбасы қарым-қатынасы» сөзінің де терең мәні бар. Олардан жеке адамның қалыптасуы туралы жылылық пен мейірімділік, рухани жақындық, қарапайымдылықты көруге болады. Дұрыс қарым-қатынас жасау жақсы көңіл-күйдің, психологиялық денсаулықтың, шығармашылық іс-әрекеттің негізі болып табылады. Деструктивті қарым-қатынас – «әр сағат сайын болмыстың бір бөлшегін алып

кететін» қатынас. Ол қайырымдылық пен өзара түсіністіктің отбасында болмауы. Бұл жатсынуға, ашуланшақтық пен тұйықтыққа әкеледі. Баланың мінезін дұрыс жаққа өзгерту үшін, ең алдымен ата-ана өзін өзгертуі қажет. Мұны түсіну оңай емес. Олардың ішіндегі ең маңыздысы – бала бәрін тыңдап, орындайтын адамдай қарау. Ата-аналардың отбасындағы тәрбие мәселелері жөніндегі келіспеушілігі, көзқарастарының бір болмауы баланы жеке басында жақсы сапалар қалыптастыруға кері әсерін тигізбей қоймайды. Үйлесімді өмір сүріп отырған отбасы үнемі балаларының тәрбиесіне көп көңіл аударады. Балаларын өздерінің ойларымен бөлісуге үйретеді, саяси мәселелерді, жаңа фильмдер мен кітаптарды бірлесе отырып талдайды, өздерінің сүйікті әндерін орындайды. Мұндай отбасы тар шеңбер аумағында қалып қоймайды. Кейбір отбасында баланың жеке басына көңіл бөлінбейді. Ата-ана оның ішкі дүниесіне, қандай нәрсе қызықтыратынына, мақсатына, уайымына, қоршаған ортаға қатынасына назар аудармайды. Мұндай ата-аналар баланың тәрбиелеуі мен жетілу процесін басқаруды дұрыс біле бермейді. Оның ішкі дүниесін түсіну үшін, оның әр жағдайдағы қимылы мен істеген істеріндегі жатқан мотивтерді білуі керек. Отбасы дегеніміз – туысқандық байланыста болатын (күйеуі, әйелі, балалары, ата-анасы, әжесі, шөбересі, т.б.) бірлесіп әлеуметтік тұрмыста өмір сүретін адамдар. Ол жерде қарым-қатынас сүйіспеншілікке, ер мен әйелдің барлық жағынан толық теңдігіне негізделген. Балалар мен ата-аналардың қуанышы, реніші ұштасып жатады. Отбасы шын мәнінде тату-тәтті болса одан адамгершілік пен әділеттіліктің көрінісі туады. Отбасының бірлігі мен ынтымақтастығы оның құрылымындағы адамдардың бірегей адамгершілік талаптары.

Отбасы тәрбиесіндегі ең маңызды мәселелердің бірі – ата-аналардың педагогикалық көзқарасының қалай қалыптасуында.

Біріншіден, бала өзін субъект ретінде есептейді, олар әке-шешесіне еліктейді, сондықтан ата-ана әр жасаған жұмысы мен қарым-қатынасын, сөзін ойланып жасап, балаға үлгі болатындай мақсатта болуы тиіс. Әрбір болған жағдай, әңгіме, мысал балаға маңызды бір түсінік берік сезімінен орын алатынын есте ұстау.

Екіншіден, баланың рухани дамуында психологиялық ахуал үлкен әсер етеді. Балалардың сезіміне әсер ету шетсіз жұмыс және тәрбие жұмысының күрделі саласы болып табылады. Көптеген ата-ана балалардың санасына әсер етуді жөн көреді, ал тәрбие жұмысында оның сезіміне қалай әсер ету керектігін кейде біле бермейді.

Үшіншіден, бала отбасы жағдайында өзін қалай ұстауды, адамгершілік әліппесі: кішіпейіл болу, ізеттілік, сыйластық, үлкендермен және кішілермен қандай қарым-қатынаста болу сияқты тәжірибе жинақтайды және оны меңгереді. Отбасында бірін-бірі сыйлау, қамқоршыл болу, бірлесіп еңбек ету секілді игі дәстүрлер қалыптасқан болса, ол ортадан қоғамға қарсы тұратын тәрбиесіз адам шығуы теориялық жағынан алғанда мүмкін емес.

Төртіншіден, ата-аналар өз балаларын аса қаталдықпен тәрбиелеймін деп әр түрлі қысым мен тыйымдарды қолдану сәл нәрсеге бола қатаң жазалау, ар-намысын қорлайтын әрекеттер жасау арқылы балаларын өздеріне қарсы қояды. Мұндай жағдайда әрине балалар ата-аналарын сыйламайды, олардың баласына айтқан ақылы кері әсер етеді. Осындай отбасында тәрбие алған балалардың рухани бай, адамгершілік тәрбиелі болуы да екі талай.

Бесіншіден, отбасындағы ата-аналар өз балаларының не істеп, немен айналысып жүргендерімен ісі жоқ, оны өзінің міндеті деп санамайтындар. Олардың балалары қараусыз қалған, ағашпен тең сияқты әсер алады. Бұл ең қауіпті, әрі сөз жоқ жұтаң, адамгершіліктен жұрдай балалар тәрбиелеуі мүмкін. Отбасындағы тәрбиенің құнды болуы – оның болашақ ұрпағынан көрініс беріп, нәтижелі болуында. Бала көбінесе ата-анасының біреуінің жоқтығы себебінен құрдастарының қысымына ұшырайды, бұл оның жүйкелік-психикалық күйіне әсер етеді. Ажырасу салдарынан: қоғамда толық емес отбасы пайда болады, мінез-құлқында ауытқуы бар балалар саны артады, қылмыс көбейеді. Бұл қоғамға қосымша қиындықтар туғызады. Ата-ананың арасындағы келіспеушілікті көрген бала өзін сенімсіз және қорғанышсыз екенін сезінеді. Балалық алаңдаушылық, үрей және невротикалық белгілер пайда болады.

Болашақ ұрпақтың тәрбиелі, мәдениетті білімді болуы ең алдымен ата-анадан, отбасы-ошақ қасынан басталмақ Қазақ «Әке-асқар тау, шеше-бауырындағы бұлақ» деген Жассәби шыретіп дүниеге келгеннен бастап, әр адамның өзіндік, қайталанбас психологиялық тірлігі басталады. Адамды адам ететін қоршаған орта және тәлім-тәрбие десек мектеп жасы балаларының тұлғалық ерекшеліктерінің қалыптасуына отбасы, отбасылық қарым-қатынас, отбасының психологиялық ахуалын тәрбиелеу стилінің маңызы зор екенін естен шығармаған жөн. Біздің бұл мәселені негізгі фактор ретінде алуымыздың себебі балалардың жеке адам болып қалыптасуына отбасының алатын орны ерекше. Дүниеге келген баланы бірінші көретін адам ата-анасы, жанұясы. Оның әлеуметтік ортасы бала дамуына жан-жақты әсер етеді.

«Адам бақыты – бала», «Адам бақыты – бала, егер ол саналы болса». Тәрбие бала тумап тұрып, дүние есігін ашпай тұрып басталуы тиіс. Кейбір отбасында тәрбиенің қиындығы: әке мен шеше өзінің кемшіліктерімен күреспей, қайта оны жуып-шайуға ұмтылумен сипатталады. Солай бола тұрса да олар балаларынан тәртіпті болуды талап етеді. Ал, өте байқағыш, сезімтал балалар ересектердің мұндай қылықтарын жылдам байқайды. Бұл жағдай балалардың азамат болып өсуіне кері әсер тигізеді.

Бала тәрбиесі ата-аналарға жауапты міндетті жүктейді, ал ол міндеттердің көңілден шығуы ата-ананың отбасындағы әрбір үлгілі ісіне байланысты.

Инклюзивті білім беру қажеттілігінің психологиялық мәселелері

С. ДҮЙСЕН

Қазіргі уақытта ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеудің өзекті мәселесі инклюзивті білім беру. Инклюзивті білім беру мүмкіндігі шектеулі балаларға өз құқықтарын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Өз жасындағы балалармен көшеде ойнап жүрген мектеп жасына дейінгі балаға оның жалпы білім беретін мектепке емес, ерекше білім беретін мектепке баратынын қалай түсіндіруге болады. Инклюзивті білім беру жүйесінің өзі инклюзивті қоғамды дамытудың тиімді тетігі. Инклюзивті білім беру жүйесін дамыта отырып, біз инклюзивті қоғамның, яғни әрбір адамға арналған қоғамның дамуына жол ашамыз. Инклюзивті білім беру мүмкіндігі шектеулі балаларға балабақшаға, мектепке, мектепке дейінгі және мектеп жасындағы балаларға өмірге толық қатысуға мүмкіндік береді. Инклюзивті білім беру мүмкіндігі шектеулі балаларды теңдікке ынталандырады. Қазіргі жас ұрпақ – біздің болашағымыз. Осы жас ұрпақтар қатарында қарапайым балалар да, дамуында ауытқуы бар балалар да бар. Қазақстан Республикасының президенті инклюзивті білім беру мәселесі туралы «Қазақстанда ерекше білім беруді қажет ететін балалар көбейіп барады. Балалар тиісті реабилитация қабылдау үшін жарты жыл уақыт күтеді. Сөйтіп, уақыт жоғалтады. Кезегі келген кезде толық оңалтудан өтуге мәжбүр. Балалар сапалы қызмет алу керек. Мемлекет тарапынан арнайы психолог мамандарының даярлануына назар аударылуы керек», - деді Қасым-Жомарт Кемелұлы

Инклюзивті білім беру – балалардың жынысына, жасына, географиялық

орнына, қимыл-қозғалысына және психикалық жағдайына қарамастан сапалы білім алуға және өз мүмкіндіктерін өз бетінше пайдалануға мүмкіндік береді.

Инклюзивті білім беру немесе «баршаға арналған білім» бағдарламасы барлық балаларға мектеп өміріне белсенді қатысуға мүмкіндік береді.

Бүгінде еліміздің барлық өңірлерінде мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алуын қолдау негізінде жалпы білім беретін мектептерде түзетедамыта оқыту сыныптары кезең-кезеңімен ашылуда. Бұл сыныптың ашылуының өзіндік кемшіліктері де бар, себебі кейбір сыныптарда жас ерекшелігі әртүрлі оқушылар оқиды, тағы бір кемшілігі сабақ беретін пән мұғалімдерінің арнайы педагогикалық білімінің төмендігі. Нәтижесінде балалар білім алудың бірінші кезеңінде қиындықтарға тап болады. Инклюзивті білім берудің мақсаты; дамуында ауытқуы бар балаларды қалыпты балалармен бірге тәрбиелеу. Яғни білім беру жүйесі адамды жынысына, дініне, шыққан тегіне қарамастан тең құқықты тұлға ретінде тәрбиелеу. Инклюзивті білім беру – дамуында кемістігі бар балаларды әлеуметтендіру және қалыпты дамыған балалармен интеграциялау процестерін жеделдету мақсатында оқыту. Арнайы топтардағы балаларды ұйымдастырылған мерекелерге, жарыстарға, әр түрлі іс-шараларға қатыстыру мақсатында біріктіріледі. Психикалық дамуында ауытқушылығы бар балалар балабақшаның, сыныптың мектептің тұрақты топтарына енгізіледі. Ата-аналар тарапынан түзету-дамыту көмегі көрсетіледі. ПМПК ұсынған бағдарлама бойынша, ерекше білім беру қажет ететін балалар жалпы білім беретін сыныптарда оқуға құқылы. ПМПК ұсынған қорытындымен жалпы білім беретін мектептер мен балабақшалар әр баланың деңгейіне қарай оқу бағдарламасы бойынша инклюзивті білім беруге дайын болуы керек. Инклюзивті білім беру балаларға қатысты кез келген кемсітушілікті жоққа шығару, барлық адамдарға тең қарым-қатынасты қамтамасыз ету және ерекше оқуды қажет ететін балалар үшін ерекше жағдайлар жасау идеологиясына негізделген. Инклюзивті білім беру мұндай балалардың оқудағы жетістіктеріне ықпал етіп, жақсы өмір сүруге мүмкіндік береді. Мектептерде мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеуге тең қажеттілік үшін жағдай жасалуы керек. Үйде оқитын мүгедек балалар жеке қабілеттері мен деңгейлерін ескере отырып, компьютерлік техникамен қамтамасыз етіледі. Осыған байланысты мемлекет мүмкіндігі шектеулі адамдарға әлеуметтік қорғау, жұмыспен қамту және жаңа жұмыс орындарын ашу, кадрларды даярлау және қайта даярлау үшін барлық қажетті жағдайлар жасап жатыр. Инклюзивті білім беру барлық балаларға мектептің және мектепке дейінгі білім беру мекемелерінің өміріне белсенді араласуға, адамдармен қарым-қатынас орнату қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Инклюзивті оқыту мен оқытуға енгізілген өзгерістер тиімді болса, ерекше қажеттіліктері бар балалардың жағдайы да өзгереді.

Педагогтың эмоционалды тұрақтылығы

Г. ЖАПАРОВА

Мақсаты: педагогтардың психологиялық денсаулығын сақтау және нығайту үшін жағдай жасау, психоэмоционалды күйлерді реттеу дағдыларын қалыптастыру, педагогикалық қызметте эмоционалды күйіп қалудың алдын алу.

1. Психологиялық жағымды эмоция орнату

Таңертең үйден шығар алдында айнаға қарап шыққан адам қол көтерсін. Ал, айнаға қарап күлімдеген адам қол көтерсін. Көріп тұрғанымыздай, күлімдеп шыққан адам аз. Сондықтан құрметті әріптестер қазір жүзімізге күлкі ұялатып, бір-бірімізге күлімсіреп қарайық.

Топтағы қағида:

1. Белсенділікті арттыру;
2. Бірігіп жұмыс істеу;
3. Бір-біріне кедергі келтірмеу;
4. Өзіңе пайдалы нәрсе алу;
5. Әріптестермен жақсы қарым-қатынаста болу;
6. Өзін еркін ұстауға үйрену.

2. «Амандасу» жаттығуы

1. Қазір 5 секунд ішінде өзіңізге жұп тауып, сол адамның қолын қатты қысып амандасамыз;

2. Оң қол, оң қолмен;

3. Иық, иықпен.

- Ал, тезірек жұптарыңызды ауыстырыңыздар.

3. Сол қол, сол қолмен;

4. Аяқ, аяқпен;

5. Арқа, арқамен;

6. Бет, бетпен.

3. «Баспалдақ» жаттығуы

Қажетті заттар: Қағаздан жасалған баспалдақтың пішіні, әр түрлі адам пішіндері.

Нұсқау: Қалай ойлайсыздар, сіздің дәл қазіргі уақыттағы кәсіби деңгейіңіздің орны, мансабыңыздың деңгейіне қарай баспалдақтың қай сатысында тұрмын деп ойлайсыз? Сол жерге қолыңыздағы адамның пішінін орналастырыңыз және баспалдақтың нешінші сатысында тұрғаныңызды жазыңыз.

1. Мен мұны ешқашан жасамаймын;

2. Мен мұны істей алмаймын, қолымнан келмейді;
3. Мен мұны жасағым келеді;
4. Мен мұны қалай істей аламын?
5. Мен тырысамын;
6. Менің қолымнан келеді;
7. Мен оны істеймін;
8. Бұл өте оңай..

Сіз осы сатыда тұрғаныңызды қалайсыз ба, әлде өзіңіз тұрған сатыдан жоғары көтерілгіңіз келе ме, ол үшін сізге не жасау керек, қандай әрекеттер жасау керек? Осы сұрақты өзіңізге қойып көріңіз және жауабын қағазға жазайық.

Психолог сөзі: әрі қарай, осы мақсатқа жету жолдарын жалғастыру үшін біз алдымыздығы батонның үлгісінің біреуін аламыз. Батон ол – нан. Бұл тағамсыз біздің өмірімізді елестету мүмкін емес, сондықтан да ол біздің өміріміз деп алайық және өміріңізде сіз дәл қазіргі уақытта отбасыңызға қаншалықты деңгейде көңіл бөлесіз, сол бөлігін қиып алыңыз.

- Әрі қарай, жұмысқа қаншалықты уақыт бөлесіз?
- Денсаулығыңызға қаншалықты көңіл бөлесіз?
- Өз біліміңізді көтеруге қанша уақыт бөлесіз?
- Көңіл көтеруге, жаныңыз қалайтын ісіңізбен айналысуға, қызығушылықтарыңызға қанша уақыт бөлесіз?

Өмірден қаншалықты аз қанағат алсаңыз, өміріңізде әдеттегіден көп күйзеліске, қиындыққа тап боласыз.

Ал, енді мынау біздің идеал «мінсіз батонымыз». Енді өз қалауымыз бойынша осы батонды отбасына, жұмысқа, денсаулыққа, өз білімізді көтеруге, қызығушылықтарыңызға қанша уақыт бөлер едіңіз, қалауыңызша бөліп шығыңыз. (Жаңадан батон қағазының үлгілері беріледі)

Енді сіздің шынайы батоныңызды, идеалыңыздағы батонға сәйкес келу үшін, сізге не істеу керек, қандай әрекеттер жасау керек, қандай жолдары бар қағазға жазайық.

Қатысушылар қалауы бойынша жазғандарын оқып шығады.

Кері байланыс.

4. «Дене мүшелер биі» жаттығуы

Енді көңіл көтеру мақсатында барлығымыз орнымызда отырып билейміз. Биіміз ерекше болады. Мен бір дене мүшесін айтам, тек қана сол дене мүшелеріңізбен билеу қажет. Ал бастайық:

1. Саусақ биі;
2. Қолдар биі;
3. Бас биі;
4. Иықтар биі;
5. Ішімізбен билейміз;

6. Аяқтар биі.

5. «Стакан туралы» мысал

Психолог аздап су құйылған стаканды ұстап тұрады және қатысушыларға «Қалай ойлайсыздар, стаканда қандай мөлшерде су бар?» - деп сұрақ қояды.

- «50 грамм!», «100 грамм!», «125 грамм!» деген жауаптар берілді

- Мен де білмеймін, нақты білу үшін бізге оны өлшеп көру керек. Алайда, менің айтпағым басқа, егер мен, осы стаканды бірнеше минут бойы ұстап тұрсам не болар еді?

- Ештеңе.

- Жарайды. Ал егер, бірнеше сағат ұстап тұрсам ше?

- Сіздің қолыңыз ауырады.

- Жақсы. Егер дәл осылай стаканды бір күн бойы ұстап тұрсам ше?

- Сіздің қолыңыз талады, денелеріңіздің қатты ауырсынады, қолыңызды қозғай алмай қалуыңыз мүмкін және сізге дәрігер көмегі керек болады...

- Өте жақсы, - осы уақытта стаканның салмағы өзгерді ме?

- Жоқ.

- Онда неге менің қолым, денем ауырды?

Қатысушылар таң қалып, ойланып қалды.

- Маған бойымдағы ауырсынудан арылу үшін не істеу керек?

- Стаканды қойыңыз.

- Міне! Дұрыс айттыңыз! Өмірде де дәл осылай болады, егер сіз сәтсіздіктер мен мәселелеріңізді босатпасаңыз, бірнеше минуттар басыңызда тұрса – ол қауіпті емес. Біршама уақыттар бойы өзіңізбен алып жүрсеңіз, басыңыз ауырғанын сезесіз.

Ал, егер ұзақ уақыт бойы ойланып, босатпай жүрсеңіз, сіздің жұмыс істеу қабілетіңіз әлсіреп, еш нәрсеге зауқыңыз болмай, көңіл-күйіңіз болмайды. Тезірек мәселенің шешімін тауып, басыңыздағы жағымсыз ойлардан арылып, күннің соңына дейін өзіңізді теріс әсері бар ойлардан тазалап, ұйқыға тыныш, жайлы жатып демалыңыз. Осылай жасағанда сіз әрдайым еш ауырлықсыз, ұйқыдан сергек, жақсы демалып, жұмысыңызға белсенділікпен кірісесіз.

Сондықтан да, «Стаканды» ұстап тұрмаңыз!

Кері байланыс

Қатысушылар тренингтен алған әсерлерімен, не ұнады, не ұнамады, өз ой-пікірлерімен бөліседі.

- Құрметті тренингке қатысушы әріптестер, уақыт бөліп қатысқандарыңыз үшін рақмет. Келесі кездескенше!

Буллинг деген не және онымен қалай күресу керек?

А. МУКАНОВА

Bullying сөзі ағылшын тілінен аударғанда «қорқыту», «кемсіту», «мұқату» дегенді білдіреді. Буллинг – агрессия немесе күш көрсету арқылы адамның өзгені қорлауы, үстем екенін көрсетуі.

Буллинг әр түрлі формаларда жасалуы мүмкін:

- әңгіме тарату;
- қорқыту;
- денеге және ауызша зорлық-зомбылық;
- баланы топтан шығару, оқшаулау;
- балаға тура немесе жанама түрде жасалатын басқа қимылдар мен әрекеттер.

Буллинг өзіне келесіні еңгізеді:

- біреуге зиян тигізу ниеті;
- зиянды әрекеттің өзі;
- шабуылдаушы мен жәбірленуші арасындағы күштің теңгерімсіздігі;
- осындай мінез құлықтың қайталануы;
- күшті әділетсіздік қолдану;
- шабуылдаушының айқын рахаттануы және жәбірленушінің қысым сезімі.

Буллингті немен шатастырмау керек?

Агрессивті мінез-құлыққа бейім балалар, жиі эмоционалды теңгерімсіз және мінез-құлқын бақылай алмайды. Ал буллинг жасайтын балалар бұны қорлау мақсатпен жасайды және ақылын сақтап, өз әрекеттерін бақылап отырады.

Әр жасөспірім кластастарымен қақтығыста болады. Бұл зиян келтіре алмайды, егер қақтығыс өзара қолайлы түрде шешілсе. Бірақ төбелес пен мазақтау буллинге айналып кетуі мүмкін, егер де әдейі және қайталана берсе. Буллингтің басқа теріс мінез-құлық пен әрекеттің формалардан ажырататын үш ерекшелігі бар:

1. Нақты адамға бағытталған;
2. Қайталануы;
3. Қақтығыстағы бір жақтың басқа жақтан артықшылығы (моральдік, сандық, физикалық)

Егер сыныпта бір баланы ұнатпаса, жолдастары болмаса, бірақ

зорлық зомбылық тигізбесе, бұл қорлауға жатпайды, бұл танымал еместік. Бұл түрде адам өзін ренішті, қайғылы, жалғыз болып сезінеді. Қорлау кезде ол қорқады, өзің қауіпсіздікте сезіне алмайды. Мектеп әр оқушыға психологиялық және физикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге міндетті.

Тұрақты қорлау белгілері қандай?

Бала өз мәселесі туралы айтпауы мүмкін. Бірақ мына белгілерді елеуге бомайды:

1. Денедегі белгілер (кескен, көгерген жерлер) егер олар, әсіресе, логикалық түсініктемесіз, жиі кездессе;
2. Бала мектепке барғысы келмейді немесе жолдастарымен уақыт өткізбейді;
3. Киімдер жиі жоғалады, жыртылған киімдер немесе кітаптар, сынған гаджеттер немесе басқа жеке заттар;
4. Бала жалғыздық сезімі туралы айтады, өзін жасырын және тұйық ұстайды;
5. Мінез құлықтың күтпеген өзгеруі, шамадан тыс алаңдаушылық, ата-анаға жақын болуы күнделікті жұмыстан бас тарту;
6. Әдеттен тыс мінез-құлық, әлсізді қорқыту;
7. Медициналық себепсіз физикалық ауырсыну (мысалы, бас ауруы, ұйқы мәселесі, тамақтану бұзылыстары);
8. Оқу үлгерімінің және зейіннің кенет төмендеуі;
9. Бұрын баланы алаңдатпаған нәрселер туралы шағымдар (сыртқы келбеті, тұратын жеріне және т.б.);
10. Аутодиструктивті мінез құлық, үйден қашу, өзіне жарақат салу немесе суицид туралы әңгімелер.

Не істеуге болмайды?

1. Өздігінен кетуін күту. Елемеу.
2. Себеп пен түсініктемелерді іздеу. Объективті себептің болуы қорлауды қабылдамайды.
3. Қорлау мен танымал еместікті шатастыру;
4. Қорлықты жәбірленушінің ғана мәселесі деп есептеу. Үндемейтін күегерлер өте нәзік жағдайда болады. Көбісі жаман нәрселер болып жатқанын сезеді, бірақ айтуға бата алмайды, өйткені өздері жәбірленушінің ролінде қалудан қорқады. Нәтижесінде олардың дүниетанымында олар жаман адамдар, ал айналадағы қоғам қауіпсіз емес.
5. Қорлауды топтың емес, жеке адамның мәселесі деп есептеу. Қорлаудың себебі жәбірленушінің ерекшелігінде емес, топтың ерекшелігінде;

6. Жәбірленушіге аяушылық сезімін білдіру. Жәбірленушіге теріс назар аудару тек оның жағдайын нашарлатады;

7. Көну және шыдау.

Ата-анаға ақыл-кеңес:

Ата-анаға не істеуі керек, осыған тоқталайық. Қорлық көрген баланың ата-анасы көп жағдайда кінә, ұят, ашу және әлсіздік секілді сезімдерді басынан өткереді. Осыған байланысты кейде қолдау жанашырлықтың орнына олар: «Неге қарсы жауап бермедің?», «Әлсіз болма», «Өзің кінәлісің» деген секілді сезімдер айтып, баланың өзін айыптайды. Бұл кез келген отбасының басынан өтуі мүмкін екенін ұмытпау шарт. Бұл жерде ешкімнің кінәсі жоқ, әсіресе баланың. Керісінше, мына сөздер бала мен ата-ананың әңгімесін оң әсер етеді:

- «Мен саған сенемін». Бұл балаға кез келген жағдайда өзін жалғыз емес екенін ұқтырады;

- «Бұл сенің кінән емес». Осы арқылы балаға мұндай мәселеге тап болып тұрған өзі ғана емес екенін түсіндіру маңызды;

- «Мен сені жақсы көремін және енді қайта қауіп төнбес үшін барлығын жасаймын». Бұл балаға қорғаныш сезімін ұялатып, болашаққа үмітпен қарауына көмектеседі.

Балаңыз кез келген жағдайда көмек сұрауға дайын болатындай ерқашан сенімді қарым-қатынас орнатыңыз.

Мұғалімге ақыл-кеңес:

«Мектептегі және сыныптағы буллингпен күрес бұл да үлкен тақырып. Мұғалімдер, әсіресе балалардың ата-анасымен тығыз байланыста болу керек. Өйткені көбінесе ата-анасы баласының сыртқа шыққандағы мінез-құлқынан хабары болмай қалады. Содан соң сыныпта ортақ жағымды атмосфера қалыптастыру маңызды. Бұзақылыққа баратын балаларды сынып арқылы тәрбиелеу секілді. Басқа мектепке ауысу кез келген жағдайда балаға көмегін бере бермейді, себебі қудалау жалғасуы мүмкін».

Баланың өзіне ақыл-кеңес:

«Жасөспірім өзінің жасына байланысты буллингтен өзін қорғап қала алмайды. Бұл үлкендердің жұмысы. Дегенмен, мұндай мәселелердің алдын алу үшін ересектер балаларға түсіндіруі керек негізгі мәселелер бар:

- Өзі сенім артатын үлкендерге болып жатқан қысым туралы айту;
- Қудалауға қатігездікпен жауап берем деп үміттену дұрыс емес. Бұл тағы да басқа мәселелерді тудыруы мүмкін;
- Егер буллингің куәгері болған жағдайда оны назардан тыс қалдырмауды үйрету».

Авторлар туралы мәлімет Сведения об авторах

АБСАТОВА Алима Бакирақызы – «Шеңгелді» орта мектебінің психологы. Отырар ауданы, Түркістан облысы.

АКИМЖАНОВА Айлина Ерланқызы – Алматы математика-лингвистикалық «Самай» мектебінің психологы, «Қайнар» Академиясының 2-курс магистранты. Алматы қаласы.

АЛЕКСЕНКО Светлана Викторовна – педагог-психолог СШ №6 Талгарского района, Алматинской области.

БИКИНЕЕВА А.К. – врач-психиатр ОПМПК №3 г. Жаркент. Панфиловский район, Жетысуская область.

ДҮЙСЕН С. – Б. Момышұлы атындағы №46 ЖОББМ педагог-психологы, п.ғ. магистрі. Орал қаласы, Батыс Қазақстан облысы.

ЕЛТАЕВА Г. – «Мұнайлы психологиялық-педагогикалық түзету кабинеті» КММ-нің педагог-психологы. Мұнайлы ауданы, Маңғыстау облысы.

ЕШНИЯЗОВА Жеңіскүл Жеткербайқызы – №24 орта мектептің педагог-психологы. Бекарыстан би ауылы, Қазалы ауданы, Қызылорда облысы.

ЖАНАБЕРГЕНОВА Гүлнар Мәлсқызы – №165 С. Сейфуллин атындағы орта мектептің педагог-психологы. Әйтеке би кенті, Қызылорда облысы.

ЖАПАРОВА Гулшат Айтқалиқызы – Ж. Қалдығараев атындағы жалпы білім беретін мектептің педагог-психологы. Бейнеу ауданы, Маңғыстау облысы.

КИМ И.Н. – психолог гуманитарного колледжа г. Астаны.

КӨКЕБАЕВА Әсия Хайрошқызы – психология ғылымының докторы, «Көкше» Академиясының профессоры. Көкшетау қаласы.

МАХАНОВА Асел Савитовна – «Зердеш» зияткерлік мектебінің педагог-психологы, директордың тәрбие ісі-жөніндегі орынбасары. «Қайнар» академиясының 2-курс магистранты. Алматы қаласы.

МУКАНОВА А. – Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған әлеуметтік бейімделу орталығы, «Облыстық жасөспірімдер үйі» КММ-нің тәрбиешісі. Қостанай қаласы.

МУРАЛИНОВА Гаухар Төлеуовна – дефектолог ГУ «Реабилитационный центр №2» г. Астана.